

ТЕРОР НАД ЈЕВРЕЈИМА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ 1941—1942.

Проблем Јевреја, стар колико и њихова историја, вековима је био актуелан било да се посматра са религиозномистичког, било са економског или политичког аспекта.

Дискриминација која је настала из одређеног односа према Јеврејима уместо да се прогресивно ублажава развојем светске цивилизације, заправо се постепено погоршавала мењајући своје појавне облике, да би тридесетих и четрдесетих година XX века попримила широке размере расне теорије рођене у крилу наци-фашистичке идеологије. Разумљиво је, стога, што је, изграђиван у свом најстрашнијем облику, антисемитизам имао као последицу крвави епизод нечувеног геноцида.

Појава нацизма у Немачкој, условљеног доласком Национал-социјалистичке партије на њено чело, представљала је опасност за Европу и читав свет, док је нарочито крупне и трагичне последице имала за Јевреје.¹

Сам процес афирмације антисемитског покрета у Немачкој имао је своје развојне фазе. Како је Национал-социјалистичка партија била ближе власти и како се нацизам испољавао као идеологија одређене групе људи, тако је и антисемитизам добијао све изразитије и конкретније форме. Године 1933. представља санкцију идеологије која је изграђена на мржњи и нетолеранцији према Јеврејима. Од тада већ можемо пратити развојну линију антисемитског покрета у Немачкој. Посматрамо ли је са правног аспекта, пратећи редослед уредаба и закона који су излазили против Јевреја, с једне стране, и по конкретним акцијама

ликвидације Јевреја, с друге стране, можемо запазити три фазе у развоју „Јеврејског питања“:

I фаза — од 1933 — 1938. год.

II фаза — од 1938 — 1941. год.

III фаза — од 1941 — 1945. год.²

За прву фазу је карактеристично идеолошко припремање и убеђивање Немаца у исправност идеје антисемитизма и потребе очувања „аријевске расе“ од „ниже, инфериорне“ Јеврејске расе, с једне, и њихово правно ограничење, с друге стране.

У том периоду изишао је читав низ закона уперених против Јевреја. Већ 1. априла 1933. спроведен је бојкот јеврејских предузећа (радњи и трговина) који представља први организован антијеврејски акт. Изашао је и Закон о отпуштању сваког службеника јеврејског порекла и „сваког ко је показивао симпатије према левичарима или чак према Републиканцима“;³ ускраћивана им је грађанска слобода и грађанско право, ограничавана адвокатска и медицинска делатност, студије јеврејским ђацима и пензионисање јеврејских службеника и чиновника. Године 1935. излазе Нирнбершки закони засновани на расној теорији. Првим од њих регулише се држављанство припадника Рајха, а другим — Законом о заштити Немачке крви и части — забрањивано је склапање бракова између Немаца и Јевреја и упошљавање Немаца код Јевреја.⁴

Другу фазу карактеришу већ отворени напади на Јевреје и припреме за њихово исељавање из Немачке. После убиства Фон

Рата у Паризу од стране Јеврејина Гриншпана⁵ организована је у Немачкој тзв. „кристална ноћ“. Том приликом је убијено на десетине Јевреја, преко двадесет хиљада похапшено, око десет хиљада одведено у логоре, многе радње опљачкане, синагоге порушене, станови демолирани.⁶ Ова ноћ представља почетак бруталних, али надаље систематских прогона Јевреја. Иначе, овај период је био испуњен интензивним припремама за планско исељавање и колонизацију Јевреја — прво на Мадагаскар, а касније, када развој догађаја није дозволио извршење овог плана, решено је да се сви Јевреји депортују на Исток — у Пољску и у друге окупирани области — и то у Гета.

Трећу фазу карактерише тзв. „коначно решење“ јеврејског питања, тј. систематско физичко уништење Јевреја. Ова фаза могла се реализовати тек са окупацијом већине европских земаља у којима ће Хитлер створити лабораторије масовног физичког уништења. Идеја о уништењу Јевреја одавно је загревала нацистичке вође, који су о њој говорили с нескривеним задовољством. Дуго разрађивана теоријски, идеја о уништењу Јевреја сада се могла и практично остварити.

Геринг, на пример, још 12. новембра 1938. године у једном свом говору посвећеном овом проблему каже да „ако дође до рата, да ће тај рат бити и коначно решење Јеврејског питања.“⁷ Сам Хитлер, јануара 1939. по други пут спомиње овај термин — „коначно решење Јеврејског питања“.⁸

Оваквим ставом према Јеврејима, чија је основа била расни антисемитизам, који се реализовао кроз план о биолошком уништењу не само Јевреја, већ и других „инфериорних раса“, фашистичка Немачка је неизоставно морала доћи у сукоб са свим прогресивним и антифашистичким снагама у свету.

ОКУПАЦИЈА БЕОГРАДА И ПОЛОЖАЈ ЈЕВРЕЈА У ЊЕМУ

Шест дана после бомбардовања Београда вршилац дужности председника Општине града Београда, Иван Миличевић, предао је званично Општину града немачкој војсци. Сутрадан, 13. априла, у својству новог председника Општине издао је проглас Београђанима обавештавајући их о

предаји Општине и стварању наоружане грађанске страже која је исте ноћи почела патролирати по граду у циљу „осигурања мира, реда и безбедности“.⁹

Истог јутра, 13. априла, преко завршене скеле на Дунаву немачке трупе из Баната почеле су да се пребацују без икаквих тешкоћа у град не наилазећи ни на какав отпор.¹⁰ Уласком војске окупација града била је потпуна. Као саставни део Србије, Београд је потпао под Немачку војну управу, потчињен Немачкој Врховној команди сувоземне војске.

Одмах по уласку војске приступило се „завођењу јавног реда и мира“ у граду. У том смислу командант немачких трупа у Београду, пуковник Тусен, већ 13. априла издаје неколико наређења. Између осталог наредио је завођење полицијског часа, а кретање улицама било је дозвољено само од 5 часова ујутру до 19 часова увече.¹¹

Истовремено са спровођењем мера учвршћивања окупационе власти ишло је и повезивање са домаћом реакцијом. Нарочитог ослонца Немци су нашли у полицијском апарату и осталим органима владе, који ће скупа пружити огромну помоћ окупатору у борби против комуниста и родољуба, посебно у уништењу Јевреја.

Ослањајући се на пронемачки расположене кругове окупатор је врло брзо по капитулацији југословенске војске образовао у Србији такозвану Комесарску владу на челу са Миланом Аћимовићем, а 29. августа 1941. образована је и српска квислиншка влада генерала Милана Недића.¹²

Тако су немачки војни и окупациони органи, непосредно по уласку у Београд, уз организацију и устројство сложеног механизма окупационе власти врло брзо обновили и стари апарат власти ставивши га у своју службу. У овако сложеном апарату окупационе власти, посебно место заузимају органи који су имали да се баве питањем Јевреја. Систем функционисања ових органа био је прецизно изграђен.

У саставу Гестапоа у Берлину постојало је посебно одељење под управом Адолфа Ајхмана, шефа секције IV б 4 Гестапоа које је имало два реферата: по пословима цркве и по јеврејском питању, а са задатком спровођења политике „коначног решења“ јеврејског питања и контроле његовог извршења. Све месне организације Гестапоа биле су њему потчињене.

Одмах по уласку немачких борбених трупа стизале су елитне екипе Главне управе безбедности Рајха (РСХА) које су специјално упућене из Берлина у Југославију. Оне су зато и носиле име »Einsatzgruppe für Jugoslawien«, а њихов руководиоца је био СС-овски пуковник др Вилхелм Фукс. Ајнзац групе у Југославији имале су да делују по свим секторима који су потпадали у надлежност претпостављене централе у Берлину.¹³ Четвртим одељењем (Гестапоа) београдске ајнзац групе руководио је СС-овски мајор Ханс Хелм,¹⁴ а у ајнзац команди Београд, Гестапоом је руководио СС-овски мајор Ханце са својим замеником СС-овским капетаном Гинтер Хаусдингом.¹⁵ Саме ајнзац групе организовали су Хајдрих и Химлер још 1939. на почетку рата са задатком да, наступајући за регуларном војском у окупиране земље, врше „ликвидацију непријатеља Рајха“.¹⁶ Оне су употребљаване и за масовна уништавања Јевреја. Врховно тело у београдској организацији Гестапоа представљао је Реферат за јеврејска питања којим је руководио СС-овски поручник Фриц Штраке.¹⁷ У почетку главни задатак овог Реферата био је да састави само картотеку Јевреја и изврши њихову регистрацију. Касније је Драги Јовановић као управник града Београда, делегирао за овај Реферат Јована-Јоцу Николића, инспектора полиције, који је поред осталог имао дужност да присуствује попису јеврејске имовине.

По важности, одмах после овог Реферата долазила је Јеврејска полиција коју је окупатор уз помоћ органа Управе града Београда врло брзо формирао. Она је у ствари сачињавала један одсек Управе града и водила је главну бригу о Јеврејима.

Шеф Јеврејске полиције био је Ото Винцет, некадашњи намештеник у фирми „Филипс“. Од Срба били су: Јован-Јоца Николић, као њен комесар, затим Никола Николић, Иван Божићевић, Мартиновић, Љубинковић и Ђорђевић, звани Цека.¹⁸ Полицији за Јевреје придодат је и немачки комесар који је вршио стални надзор над њеним радом. Он сам био је потчињен непосредно Реферату за јеврејска питања у Гестапоу.¹⁹

Да би убрзали и упростили посао око Јевреја, Немци су образовали засебан јеврејски одбор — Јеврејску општину и преко ње издавали наређења за Јевреје. Иначе

је ова општина била састављена искључиво од Јевреја, а за њеног председника био је одређен Дојч, а за секретара Демајо-адвокат.

Значајно је подвући и то да се поред наведених органа питањем Јевреја бавило и Министарство унутрашњих послова, које се трудило да увек и на време одговори својим обавезама, мада не треба пропустити значај фолксдојчера²⁰ и других потказивача који су умногоме допринели да се пронађу многи прикривени или одбегли Јевреји. Са оваквом помоћи окупационе власти су могле брзо да обављају свој посао.

*
* * *

Падом Београда наступили су за београдске Јевреје веома трагични дани. Нацистичка антисемитска машина, стављена у покрет неколико година раније, није се заустављала. И у Београду као и у осталим освојеним градовима систематски је спровођена пљачка цивилног становништва, посебно Јевреја. Јуришне трупе (Einsatzgruppe) немачке војске нарочито су се истицале у пљачки јеврејске имовине. Под командом својих старешина оне су пљачкале једну јеврејску радњу за другом, одабирале робу и слале је у магацине. Из јеврејских кућа избацивали су власнике на улице и сами се у њих настањивали користећи целокупни намештај који су ту затицали. Приликом ових варварских пљачки Немци су вршили и своју „културну“ мисију. „Вршили су претрес библиотеке и однели су пуна кола књига под изговором да су то масонске књиге... Узели су укорицене књиге, комплет Књижевног Гласника, четири примерака Библије“.²¹

„Немци су као бесомучни пљачкали јеврејске радње. Јевреји су за Немце били животиње, злочинци; улазили су у јеврејске радње и пљачкали, узимали станове, и узимали све што су хтели; отимали Јеврејима нажит на улици, хватали их као дивље звери, одводили на рад, кињили и мучили“.²²

У пљачкању јеврејске имовине, сем Немаца учествовали су и Фолксдојчери који су водили немачке војнике у јеврејске радње и станове, упућивали их у имовинско стање појединих Јевреја. Али, помажући војницима, они су гледали да у првом реду извуку што више користи за себе. После

војске они су довршавали пљачку; пустош коју су остављали за собом била је уобичајена појава. „После војске улазили су Фолксдојчери и њихове жене и деца, претурали по разбацаним стварима и као лешинари грабили оно што је још остало. Колима су одвлачили опљачкане ствари до обале, а оданде их пребацивали моторним лађицама и чамцима преко . . . Изгледало је да се цео град сели преко Саве и Дунава“.²³

Из редова фолксдојчера формиран је и један специјални полицијски батаљон, такозвани батаљон 64, који је употребљаван за време казних експедиција и егзекуција у Београду и Србији. Између осталих логора у Србији, овај батаљон је вршио и обезбеђење логора на Сајмишту и масовна стрељања у Јајинцима.²⁴

Све ове акције акупатора и његових помагача изазвале су неспокојство и несигурност међу Јеврејима. Крајње застрашени неизвесношћу свога положаја могли су се видети како са малим пртљазима или без њих шетају улицама Београда склањајући се код својих рођака или пријатеља. Неизвесност положаја, суочена са опасностима које су се наслућивале, стварала је необичну ситуацију у Београду. По улицама зелене војничке униформе и црне кошуље фолксдојчера, суздржљиво и пуно ишчекивања држање Београђана, бојажљива потиштеност и резигнација јеврејског становништва, биле су уобичајена слика тих првих дана.

У таквој ситуацији они Јевреји који су потпуније сагледали новонастале догађаје и могли на основу догађаја у Европи претпоставити шта им доноси долазак Немаца, тражили су излаз из ћорсокака у који су се изненада нашли. Има података да је изванредан број Јевреја још пре уласка Немаца у Београд, а нарочито после тога, напуштао град тражећи неко сигурно уточиште ван граница земље или негде по унутрашњости.²⁵

Случајева пребацивања Јевреја преко границе било је доста. О томе говоре очевици и званични извештаји управника рејонских техничких група. „Доста Јевреја је напустило земљу дереглијом докторке Барош и прешло у Мађарску. Њој су плаћали 10.000 дин., а других 10.000 морали су платити Мађарима при изласку на мађарско копно. Тим дереглијама је отишло многа мојих познаника, пријатеља и рођака.“²⁶

Крајем априла и током маја, па све до одвођења Јевреја у концентрационе логоре, можемо повремено наићи на случајеве бекства Јевреја из Београда у „непознатом правцу“. Обраћајући се шефу VI рејона, Одељење за Јевреје специјалне полиције, напомиње: „Из данашњег дневног рапорта (23. V 1941) нотирали смо двојицу отсутних из Вашег реона, за којима је наређена потерница, па Вас овим извештавамо да није потребно уносити их више у рубрику ‚Nicht erschienen‘. Уколико се ти исти буду сами без интервенција наших органа вратили на посао изволите нас о томе известити посебним актом“.²⁷

Ваља подсетити и на то да сва ова бекства нису увек успевала. Јевреји су често били преварени, а велике своте новца које су давали за услуге, пропадале су. Један очевидац прича ово: „Кад су стигли до Земуна лађари су затворили све капке у кабини у којој су се налазили. Мало затим дереглија је стала, отворила су се врата и у њима се појавили Гестаповци са напереним машинским пушкама и с њима је био Страке, гестаповски официр, који је викнуо: „Дакле, хоћете да бежите, јеврејске свиње!“ и почео да их претреса и одузима новац и накит. Са дереглије укрцани су у камион и одведени у затвор.“²⁸

Пошто је први талас пљачке јеврејске имовине прошао, када су опљачкани јеврејски домови, покућанство, радње; када су однесене све драгоцености и све што је могло бити од вредности и интереса за немачке војнике и фолксдојчере, а са завођењем окупационог реда у граду, одмах су почеле да се предузимају и званичне мере против Јевреја. Већ 16. априла 1941. издат је проглас ове садржине:

„Сви Јевреји морају да се пријаве 19. IV. т.г. у 8 часова ујутро градској полицији (у згради Пожарне Команде на Ташмајдану).

Јевреји који се не буду одазвали овом позиву биће стрељани“.

Иако се овде ради само о позиву на регистрацију Јевреја, проглас се завршава претњом стрељањем. Ово очигледно открива намеру окупатора да се Јевреји што више застраше и привикну на безусловну послушност. Но, неки подаци говоре да је сам процес пријављивања Јевреја за регистрацију ишао спорије него што су Немци то предвидели. Јер, иако је регистрација

почела 19. априла, она се није у потпуности завршила ни после 12. VI 1941. У извештају МУП* о ситуацији на дан 17. VI 1941. читамо:

„У спровођењу Наредбе Војног заповедника за Србију врши се регистрација Јевреја... Тако је до 12 о.м. у Београду регистровано око 9.145 Јевреја и 675 јеврејских радњи. Од 26. V до 12. VI накнадно се пријавило у Београду 127 Јевреја одраслих, 28 јеврејске деце и 5 јеврејских радњи“.²⁹

Немци су знали да се сви Јевреји нису пријавили и да се један део крије по унутрашњости земље. Зато су предузимали све мере како би и до њих дошли. У вези с тим у једном извештају од 26. V 41. се каже:

„I — у циљу установљења бројног стања Јевреја наређује се подређеним властима да хитно доставе извештај о бројном стању како наших, тако и страних Јевреја, тиме да се за ове друге извести одакле су дошли и чији су држављани били.

II — наређено је подређеним властима да се у року од 5 дана сви Јевреји наши држављани врате у места где су били пре 6. IV. ог.“³⁰

Мада је за прва три дана регистровано око 8.500 људи,³¹ за идућих месец и по дана регистровано је свега 800. Према томе, ако се зна да је 1. I 1941. у Београду било 11.780 Јевреја,³² излази да се за регистрацију није јавило 2.480. Они су или пребегли из земље, или остали непријављени, кријући се код својих пријатеља у граду или у унутрашњости, да би касније, један део пришао НОП-у.

Чим су пријављени Јевреји уведени у спискове, добили су сви жуте траке на којима је било написано „Јуде“ и печат управника града Београда, што је касније било замењено жутом звездом коју су носили на грудима и леђима.³³

Практично, они су били искључени из сваке јавне и приватне делатности чим су почели одлазити на принудни рад који је трајао од 7 часова пре подне до 17 часова по подне. Међутим, ово није сметало окупатору да свакодневно доноси нове наредбе којима ограничава њихову слободу делатности и кретања. Једна од првих таквих мера била је Наредба војне команде за Београд, којом се Јеврејима ограничава

право куповине животних намирница. „Сви Јевреји настањени у Београду могу куповати животне намирнице и другу робу на трговима и пијацама свакога дана само од 10 и 30 часова па надаље. Трговци им не могу раније продавати. — На јавним чесмама и осталим местима где чекају у ред грађани, Јевреји се могу уврстити у ред тек пошто се остали грађани аријевци снабдеју са односним потребама. — Свим трговцима се забрањује, да повећаним ценама и уопште испод руке продају животне намирнице и другу робу Јеврејима. — Јевреји који се огреше о горњу наредбу казниће се до 30 дана затвора или новчаном казном до 10.000 динара. По оцени биће упућени у концентрационе логоре. Истом казном биће кажњени и трговци поменути у члану 3) ове уредбе. — За изрицање казни по овој уредби надлежна је Полиција у Београду, односно њени квартови“.³⁴

Прва трамвајска линија пуштена је поново у саобраћај 26. априла, а већ двадесет деветог „на београдским трамвајима освануле су табле на којима пише да је Јеврејима најстроже забрањена возња“.³⁵ А да би се разликовали од осталих грађана којима је возња дозвољена „упозоравају се Јевреји, који буду примећени без прописне жуте траке, да ће бити строго кажњени. Ово се сматра последњом опоменом“.³⁶ Иако су Јевреји били обавезни да од првог дана после регистрације носе жуте траке са натписом „Јуден“, запажа се да су током априла и почетком маја месеца још увек упозоравани на ту своју обавезу и то претњом строге казне. Изгледа да изврстан број Јевреја није био склон да се придржава, у свакој прилици ових одредби.³⁷

Свим овим Уредбама и упозорењима положај Јевреја је и са формалне стране погоршаван, а принудним радом који је био нарочито интензиван крајем априла и у току маја месеца, њихов положај је још више отежаван. Па ипак, 31. маја 1941. Војни заповедник у Србији издаје наредбу која се односи на Јевреје и Цигане и до танчина прецизира и одређује правни положај Јевреја.

„У смислу већ издатих наредба и оних које ће издати Главни војни заповедник за Србију, Јеврејином се сматра свако лице које води порекло од најмање три

* Министарство унутрашњих послова.

Јеврејска претка (родитељи, оца и мајке). Преци се сматрају за Јевреје ако су по раси пунокрвни Јевреји или припадају јеврејској вероисповести или су јој припадали.

Као Јевреји се сматрају и Јевреји мелези од једног или два Јеврејског претка (родитељи оца и мајке) који су после 5. IV 1941. припадали заједници јеврејске вероисповести или јој приступили. Исто тако се сматрају Јеврејима и јеврејски мелези, који су венчани Јеврејком или који ступе у брак са Јеврејком.

Јевреји се имају пријавити у року од 2 недеље после објаве ове наредбе српским полицијским пријавним властима у којем подручју имају место становања, или се привремено налазе, да би се увели у спискове Јевреја. Пријава преко старешине куће довољна је за целу породицу.

Јевреји су дужни обележити се. Они морају носити на левој руци жуту траку са натписом „Јеврејин“.

Јевреји не могу бити јавни службеници. Њихово уклањање из установа морају одмах да изврше српске власти.

Јеврејима не може бити дозвољена пракса адвоката, лекара, зубног лекара, ветеринара и апотекара. Јеврејски адвокати који су до сада имали адвокатску праксу не смеју више изаћи пред суд или пред власти као заступници.

Јеврејским лекарима и зубним лекари-ма се одузима пракса уколико се не ради о лечењу Јевреја. На улазу у ординације мора бити истакнуто јеврејско порекло и забрана лечења Аријеваца.

Јеврејским апотекарима и ветеринарима се забрањује рад.

За поправку ратом насталих штета постоји за Јевреје оба пола у старости од 14—60 година принудни рад. О броју учесника Јевреја у раду одлучују надлежне Окружне команде или они одељци које је одредио Главни војни заповедник у Србији.

Јеврејима је забрањено посећивање позоришта, биоскопа, места за разоноду сваке врсте, јавних купатила, спортских приредаба и јавних вазара. Посећивање гостиона такође је забрањено Јеврејима, уколико извесни локали нису добили одобрење од Главног војног заповедника за Србију да могу дозволити приступ Јеврејима. Ови локали морају бити обележени нарочитом ознаком.

Јевреји не могу бити власници васпитних или забавних установа, или да у њима буду запослени.

Јеврејима који су избегли из окупиране српске територије забрањен је повратак у исту. Ни један Јеврејин не сме без одобрења за његово место становања и пребивања надлежне окружне команде да напусти своје дотадашње место становања или пребивања. Сваки Јеврејин мора да остане у свом стану од 20 до 6 часова.

Сви радио апарати и материјал чији су власници Јевреји, или се налази у њиховом поседу, морају се одмах пријавити преко надлежне општине њиховог места становања или пребивања Окружној команди.

Јевреји и супружници Јевреја морају у року од 10 дана по објави ове Наредбе преко надлежне општине свог места становања или пребивања пријавити Окружној команди свој иметак са назначењем где се овај налази. Свако располагање иметком бесплатно или уз награду забрањено је. Послови закључени на другој основи који су супротни овој одредби поништавају се. Од ове забране изузимају се издаци за набавку најпотребнијих намирница за одржавање живота.

Јеврејска привредна предузећа или она предузећа која су после 5. IV 1941. још била јеврејска морају се пријавити надлежним окружним командама до 15. јуна 1941. Надлежна је Окружна команда у чијем округу приватна лица имају своја места становања и правна лица своја седишта. Ово важи и за јеврејска привредна предузећа изван окупиране територије и то за онај део послова предузећа који се врши на окупираној територији. Пријава мора да садржи:

а) имена, седиште власника или закупца предузећа назначујући околности на темељу којих је предузеће јеврејско или је до 5. IV 1941. било још јеврејско.

б) код предузећа која више нису Јеврејска, околности под којима су ове претпоставке отпале.

в) врсту предузећа према врсти робе којом се тргује, израђује или управља, назначујући главни артикал.

г) филијале, радионице и споредне радње.

д) предмет према последњем опорезивању и

ђ) вредност стоваришта робе, постојеће количине сировина, непокретнине којима се располаже и новац.

Привредно предузеће у смислу ове Наредбе је свако предузеће које учествује на израђивању добара, преради добара, измени добара и управљању добара, без обзира на правну форму предузећа и упис у регистар.

Јевреји, друштва чији је један члан Јеврејин или друштва са ограниченом одговорношћу чија је једна трећина чланова Јевреја или се више од једне трећине удела налази у рукама јеврејских чланова, или чији је један пословођа Јеврејин, или су више од једне трећине чланова Надзорног одбора Јевреји или акционарска друштва чији је председник Управног одбора или један од заменика Јеврејин, или су више од једне трећине чланова Управног одбора Јевреји.

Сва јеврејска привредна предузећа као и сва правна лица која нису привредна предузећа и која имају више од једне трећине Јевреја међу својим члановима или у управи морају до 15. VI 1941. пријавити код надлежне окружне команде:

Своје или њима заложене акције
Уделе друштва

Тајно учешће у привредним предузећима и позајмице ученика привредних предузећима

као и своје непокретно имање и право на имањима.

За примање пријава надлежна је окружна команда у чијем округу предузеће има седиште или у чијем округу се налази непокретно имање које подлеже овој наредби.

За јеврејска привредна предузећа може се поставити Комесар — управитељ. На њега се примењују прописи Уредбе о вођењу послова.

Окружне команде могу да нареду да им председници градова и општине, у којима станује више Јевреја именује једног Јеврејина на кога ће се пренети извршење мера.

Српске власти су одговорне за извршење наређења садржаних у овој Наредби.

Ко се успротиви одредбама ове Наредбе биће кажњен затвором или новчаном казном, или једном од ове две казне. У тешким случајевима казниће се робијом или смрћу.

Војни заповедник у Србији³⁸

Овом Уредбом Јевреји су у сваком погледу били обесправљени и стављени ван закона. Једино што су формално поседовали била је лична слобода и слобода кретања која је била ограничена од 6 часова изјутра до 20 часова увече.

Принудни рад

Имајући Јевреје на окупу, пошто је регистрација већине завршена, сваком регистрованом лицу наређено је да се за најкраће време има јавити старешини свога рејона на рад. Радна снага у ситуацији разореног града и уништене комуналне мреже, канализације, јавних зграда и других грађевина била је јако потребна ради смештаја окупационих власти. Плаћена радна снага била је скупа, те је неплаћени рад Јевреја коришћен у пуној мери.

Расподела радне снаге вршена је по рејонима којих је тада било 15. Сваки рејон је имао старешину који је руководио радовима на свом терену. Групе Јевреја — радника, обично су бројале 25—30—35 људи. По потреби оне су могле бити веће или мање.³⁹ Све до почетка маја, када је принудни рад Јевреја регулисан, од рада нису били поштеђени ни старци, деца и болесници. Врло често су се на раду могли видети и старци од преко 70 година.

Јевреји су употребљавани за рад на свим пословима; од понижавајућих до оних најтежих. Радили су на рашчишћавању рушевина и сортирању грађевинског материјала, на ископавању лешева и откопавању затрпане канализације; рушили бомбардоване зграде, празнили неексплодиране бомбе, вршили оправку калдрме и откопавање јавних клозета и бринули се о њиховом одржавању (дезинфицирање и постепено засипање клозета); затварали су канализационе ровове који су били неупотребљиви, радили на пристаништу као физички радници, истоварајући и утоварајући вагоне и шлепове; радили на оправци порушеног моста, у Венеричној болници итд.

Прва група Јевреја упућена је на рад већ 21. априла.⁴⁰ Упочетку ове радне групе радиле су тамо где је било најпотребније и то без неког плана и контроле. Оволики

Број рејона отежавао је контролу јеврејске радне снаге, па је према наређењу Гестапоа, од 17. маја, извршена нова подела на рејоне техничке службе. Уместо на 15, број рејона је смањен на 7. Како је евиденција Јевреја вођена веома педантно то се и овога пута старешине рејона упозоравају да воде рачуна о свакој промени људства, с тим да укупан број Јевреја остане исти за 7 рејона као што је био и за 15. Уведене су сталне радне јединице и команде које су добиле своје рејоне рада. Овом приликом установљен је и комесаријат дневних рапората преко кога су ишла сва потраживања и размена радне снаге између рејона. Без знања овог комесаријата никаква размена радне снаге није се смела вршити. Да би евиденција била што потпунија наређује се да се бројни рапорти о стању радне снаге шаљу свакодневно: а) комесаријату за Јевреје, на име комесара Јоце Николића, б) инж. Коваржу у одсек за Јевреје и в) техничкој дирекцији. За све ово издавани су прописани формулари. За све рејоне прописује се једнообразно радно време од 7,30 до 13 часова пре подне и од 15 до 17 по подне, а недељом само пре подне од 8 до 12 часова. „Према наређењу Управе града сваки старешина рејона дужан је запослити на својим радовима притворенике који се шаљу на принудни рад од стране те Управе и то одмах чим сви стигну без обзира да ли ови стижу пре или после подне, јер се свака радна снага додељена од те Управе мора до максимума искористити“.⁴¹

Сви способни мушкарци од 14—60 година и жене од 17—40 одређени су на принудни рад. Пошто су издвојени старци и болесници на принудном раду је остало око 3.500—4.000 мушкараца и изван број жена.⁴²

Схватајући значај бесплатне радне снаге Јевреја, Гестапо је поклањао особиту пажњу њеној евиденцији и контроли. Комесар Гестапоа је у овом смислу издао наређење старешинама свих рејона: „1. Сваки дан до 9,30 ујутро мора сваки шеф реона слати извештај Пожарној Команди према приложеном формулару...

2. На питање шефа реона, како да поступају према јеврејским радницима који се не јаве на рад, наредио је госп. Комесар да их шеф реона одмах ујутру пријави госп. шефу Гестапоа...

3. У том циљу има сваки дан ујутро пре почетка рада да се одржи збор и прозив свих јеврејских радника, у дотичним реонима.

4. Од Пожарне Команде добиће најдоцније у току сутрашњег дана сваки шеф реона списак Јеврејских радника који су њему приведени. Сваки шеф реона има најстрожије водити евиденцију свих радника и свих наређених промена“.⁴³

Јевреји нису коришћени само за грубе—физичке радове⁴⁴ при којима су били изложени страховитом злостављању и најнижим понижењима. Окупатор је знао, када му је то требало, да користи њихову стручност и умешност у појединим пословима, и тиме привремено замењивао недостатак стручне радне снаге. Врло често су издвајали Јевреје стручњаке из групе физичких радника и одводили их на послове који су захтевали њихову стручност. Најчешће су тражени кројачи „који су вични за официрске униформе“ (блузе, панталоне), и обућари и шустери „који умеју правити чизме“. Доста су тражени и стаклари, бравари, столари, зидари и молери.⁴⁵ Окупатор је настојао да до максимума искористи бесплатну радну снагу Јевреја, и у томе је успевао примењујући најразличитије методе.

Међутим, принудни рад није био и једина форма преко које су Немци максимално користили јеврејску радну снагу. Малтретирања и злостављања Јевреја била су врло честа појава. Користећи околност да су сви Јевреји морали поседовати специјалне легитимације, без којих нису смели да се крећу градом, Немци су их врло често пресретали по улицама, одузимали им легитимације и одводили својим кућама да им обављају разне послове. На овај начин били су сигурни да се ниједан Јеврејин неће усудити да побегне са посла. Припадници фолксдојчерске београдске организације Немачка момчад и Љотићеви оружани одреди, често су приређивали вежбе у хапшењу и одвођењу Јевреја. Вежбе су изводили специјално петком после службе у синагоги, пошто је тада било доста Јевреја на окупу, па им је и „плен“ био богатији.⁴⁶ Све поменуте мере предузимане против Јевреја доводиле су до тога да је њихов положај постојао све несношљивији.

Распоред радника Јевреја рејонским службама вршио је Комесаријат за Јевреје. Колико ће људи, и у који рејон, бити послато зависило је од хитрости и значаја посла који се имао обавити. Овакав поступак одашиљања Јевреја на принудни рад био је уобичајен и шефови рејонских служби били су се већ навикли на бесплатну радну снагу. Међутим, добијање бесплатне јеврејске радне снаге трајало је до половине јуна 1941. У то време запажамо једну веома интересантну појаву. На основу расположивих података види се да је Гестапо ускратио шефовима рејонских служби коришћење бесплатне јеврејске радне снаге, што је са своје стране изазвало одређену реакцију. У другој половини јуна шефови рејонских служби се све чешће жале на недостатак јеврејске радне снаге. „Попис зграда углавном је завршен, те би имао још да се обави у 54 улице, на чему се интензивно ради, с обзиром да је то скоро једини посао који се може за сада обавити због немања радне снаге — Јевреја“.⁴⁷ Пошто су рејони остали „скоро без икакве радне снаге“, шефови рејонских служби предлажу ако „у току најближег времена не добију бесплатну радну снагу“ да се организују теренске секције са плаћеном радном снагом.⁴⁸ Убрзо после тога дошло је и до увођења плаћене радне снаге.

Све ове промене наступиле су, свакако, као резултат промењеног става Гестапоа према Јеврејима. Наредбом др Фукса, шефа Гестапоа за Југославију, од 14. VI 1941. све старешине рејона морале су у недељу 15. VI у 8,20 часова доћи са свим својим Јеврејима код Пожарне Команде на Ташмајдану.⁴⁹ У допуни истог наређења се каже да „... исто наређење има се тумачити тако, да се имају јавити и они Јевреји који се као болесни воде у Тагесрапорту.“⁵⁰ Међутим, чињеница је да од 15. VI Јевреји нису уступани рејонским службама као бесплатна радна снага.

Спровођене на напред описани начин све мере против Јевреја показале су за врло кратко време и одређене негативне последице, које су се пак испољавале у необично тешком положају у који су се они због тога нашли. После непуна четири месеца проведена у Београду под условима напорног принудног рада, постепеног, али изразитог осиромашења, као и потпуне

обесправљености и лишавања сваке могућности рада и привређивања, слика њиховог положаја постаје знатно рељефнија.

Од укупног броја регистрованих Јевреја у Београду (9.300) њихов број се смањио на 6.800, који су и пре 6. IV 1941. били у Београду; од тога било је 2.300 мушкараца. Остало су биле жене и деца. Следећи документ најбоље говори о положају Јевреја у Београду:

„Јевреји који данас живе у Београду, привредно су ограничени да је њихова привредна делатност готово искључена. Трговине Јевреја уколико нису настрадале од пожара и крађа, узапћене су од стране власти. Тамо где роба није однета, постављени су комесари, који врше права сопственика тако да дотадашњи сопственик нема никаква права. То исто је и са индустријом; фабрике које су припадале Јеврејима нису под њиховом управом и њима је постао неприступачан не само њихов капитал, уложен у то, већ и ма какав приход који те индустрије дају под управу комесара. Делатност занатлија сведена је на најмању меру. Један мали део занатлија добио је право да ради у оквиру кућне делатности. Јевреји чиновници, уколико су били државни или општински, отпуштени су из службе. Делатности слободних професија готово су сведене на нулу... Капитали Јевреја по Банкама блокирани су и постали су им неприступачни како у погледу главнице тако и у погледу интереса. Непокретна имања су за Јевреје остала мртва, јер им је забрањено да наплаћују кирију од својих закупаца.

Као што је речено, последице таквог особеног правног и привредног стања појавиле су се. Број Јевреја који су упућени на добротворне кухиње расте из дана у дан. Данас оно већ захвата више од четвртину живља. Цифра крупна, која растући, јер нема шта да је задржи, прети да претвори положај Јевреја у катастрофалан. Тој невољи пристиже све већи број породица, које морају напустити своје домове, јер не могу плаћати кирију. А отуда ова брига да се провизорним оправкама јеврејских порушених кућа стварају станови за нову врсту сиротиње.

Па и поред тога, Јевреји у Београду свесни стања у коме се налазе услед рата, поднели су већи део намета и то:

један од динара 5.916.904,40 који је предат немачким властима;

један од динара 4.834.231,59 који је предат Управи града Београда;

постоји један од динара 1.000.000 и то београдској општини;

Четврти намет који су београдски Јевреји поднели у бесплатном раду који је трајао 4 месеца.

Тим невољама придобила је од извесног времена и једна нова тачка. Изненадни долазак Јевреја из Баната, који су овде доведени без икаквих средстава, а великим делом само са завежљајем у руци. Један део тих људи, око 450 смештен је у логору код Топовских шупа, а остали део људи, жене и деце (око 1.650) смештен је по становима Јевреја и по јавним зградама Јеврејских установа. Издржавање тих људи пало је у целости на терет Јеврејске заједнице која већ данас издаје 2,500 оброка дневно⁵¹

Представа о положају Јевреја овим цитатом постаје јаснија. Осим потпуног обесправљења, Јевреји су и економски били потпуно упропашћени. Оставши без икаквих прихода и основних средстава за живот, лишени сваке економске могућности да нешто зараде, Јевреји су се нашли у изванредно тешкој ситуацији. Постепено осиромашење повлачило је за собом избацавање из станова због неплаћене кирије па се све већи број људи налазио на улици. У поправљеним рушевинама које су привремено имале да их заштите од немилостивога положаја, стварала се „нова врста сиротиње“. Све већи број Јевреја упућиван је на добротворне кухиње. Исцрпени услед наглог осиромашења, напорног и понижавајућег принудног рада и сталног страха за своју неизвесну судбину Јевреји су тако дочекали своју интернацију и масовно уништавање које је наступило крајем 1941. и почетком 1942.

УСТАНАК И ПОЈАЧАН ПРИТИСАК ОКУПАТОРА

Пратећи положај Јевреја у окупираним земљама видимо да су Немци према њима имали увек приближно исти однос. Показало се да се основни карактеристични елементи једне опште линије према Јевре-

јима, изграђене у Берлину, провлаче као црвене нити у окупираним областима; што са своје стране потврђује да нацисти, што се тиче Јевреја, ништа нису препуштали стихији, већ да су у окупиране области улазили са већ детаљно израђеним плановима.

Без обзира што се са Јеврејима у Београду, првих дана окупације, поступало на описани начин, видимо да се, почевши од 31. V 1941. изласком поменутог Уредбе, однос према Јеврејима „регулише“ на начин како се он регулисао и у Немачкој изласком Нирнбершких закона. Ова Уредба се углавном и не разликује у основи од прописа Нирнбершких закона. Разлика је само у времену њиховог трајања и измењеним условима реализације.

Такозваној другој фази — депортацији Јевреја одговарао би период август—септембар, до октобра, за које је време рађено на припреми депортације наших Јевреја.

Трећој фази би одговарао период масовног истребљења Јевреја — стрељањем и усмрћењем у „Душегупкама“ — до пролећа 1942.

Разумљиво је, стога, да оно што је задесило београдске Јевреје проистиче баш из тих систематских припрема и да је покушај окупатора да прогон Јевреја у Југославији правда народним устанком био само параван који је скривао праве намере нацистичких вођа. У вези с овим треба истаћи да је прогон Јевреја, као и свуда у окупираним земљама Европе, био праћен јаком антисемитском пропагандом која је, између осталог, доказивала да је устанак у Србији дело Јевреја. Као што су Јевреји били „криви“ за изазивање другог светског рата тако су сада они били главни кривци и подстрекачи народног устанка.

„Треба поћи од начелне поставке да су Јевреји и Цигани уопште непоуздан елемент и да самим тим представљају опасност за јавни поредак и сигурност. Јеврејски интелект је тај који је изазвао овај рат; он се мора уништити... Утврђено је да је јеврејски елемент узео знатног учешћа у вођству банди...“⁵²

Непосредно пред избијање устанка (5. VII 1941), са меродавне стране саопштава се да је данас стрељано 13 функционера комунистичког покрета и Јевреја због припрема насиља и саботаже...“⁵³

Несумњиво да је избијањем народног устанка у Србији појачан и терор окупатора над мирним становништвом, као и над Јеврејима. Међутим, ово не треба узимати као узрок, већ као погодан изговор, оправдање тих прогона. И да није било НОБ-а „Јеврејско питање“ би се решавало на начин који је још раније био изабран.

Планови за „коначно решење“ јеврејског питања у Европи били су на време припремљени. Сам Хитлер се за то побринуо. Наредбом од 31. VII 1941. он је ставио у задатак Хајдриху „да оствари 'коначно решење' јеврејског проблема у окупираној Европи“.⁵⁴

Ајхман, који је био одговоран за јеврејско питање, о овоме проблему говори: „... Наставак рата на крају потпуно је изменио наш став према емиграцији. Фирер је лично 1941. наредио физичко уништење јеврејског непријатеља.

Исте године генерал Хајдрих — обавестио ме је о наредби Рајхсфирера Химлера да се забрањује свака даља емиграција Јевреја.

У то време парола — Крајње решење јеврејског питања — добила је нови смисао: ликвидација.“⁵⁵

Судбина Јевреја била је, према томе, већ тада одлучена. Радило се само о могућностима и начину извођења тога плана. Третирани као подстрекачи устанка и изазивачи нереда у Србији они су кажњавани стрељањем у виду „одмазде за учињене саботаже“. У току јула имамо већ неколико случајева појединачног стрељања Јевреја „у циљу одмазде“ заједно са „комунистичким функционерима“.⁵⁶ Како је један део Јевреја — родољуба, од првих дана устанка ступио у редове народноослободилачке војске, непријатељ је то нарочито искористио у својој пропаганди против Јевреја. Зато ниједан извештај, проглас или наредба за стрељање „бунтовника“ не пропусти да поред — „комунистичких функционера“ дода — „и Јевреја“.

Иако су многи Јевреји стрељани као припадници народноослободилачког покрета, за већи део њих, нарочито касније када су почела масовна стрељања, може се са сигурношћу рећи да му нису припадали. То што их је окупатор до краја проглашавао за „подстрекаче устанка и комуни-

сте“ представљало је само део смишљене пропаганде за спровођење плана о „коначном решавању“.

Прво бројније стрељање Јевреја извршено је 29. VII 1941,⁵⁷ као одмазда за покушај паљења немачког аутомобила. Како се знало да је учесник у овој саботажи био и један Јеврејин (. . . Almozlino) то је на Јеврејску заједницу у Београду пребачена колективна одговорност; па се од ње тражило да преда кривца властима. Као мера безбедности задржано је 120 талаца који су, пошто се кривац није јавио на време надлежним властима, сви били стрељани.⁵⁸

Ово стрељање је уједно било и једино масовно стрељање у коме су жртве била лица која су се налазила на слободи. То је уједно и прво стрељање у коме су жртве били само Јевреји. За каснија стрељања која ће окупатор вршити узимаће се жртве из логора код Топовских шупа и са Бањице; касније и са Сајмишта.

Распламсавање народноослободилачког покрета у Србији (августа и септембра месеца 1941) натерало је окупатора да предузме све мере ради његовог угушења и спречавања могућих последица. Ово је Немце приморало да поред скромних полицијских и жандармеријских снага, у борби против ослободилачких снага убаце све расположиве јединице, па чак од Берлина траже да им се у Србију шаљу појачања. Како ове мере нису могле да осигурају брзе и добре резултате у угушењу устанка то окупатор и квислинзи, у августу 1941, а нарочито каснијих месеци све чешће прибегавају мерама застрашивања цивилног становништва, вршећи масовна стрељања, вешања као и хапшења и депортовања. Од ових мера нису били поштеђени ни Јевреји. Њихово најсвирепије уништавање и физичка ликвидација овога пута су тесно повезани са немачком жељом за угушењем устанка. Ово ће доћи до пуног изражаја онда када почну масовна стрељања као одмазда за убијене немачке војнике, и премање и извођење разних саботажа и диверзија. Појединачна стрељања неће бити довољна. Зато се већ половином августа месеца предузимају хапшења банатских Јевреја и њихово интернирање у Београд. Масовна хапшења банатских Јевреја, који су се до тада налазили на слободи, извршена су у ноћи 14. и 15. августа. За врло кратко време (у року од 15 дана) већина

банатских Јевреја транспортована је у Београд. Њихово пребацивање вршено је шлеповима који су свакодневно стизали на савско и дунавско пристаниште. Број Јевреја који су транспортовани за Београд износио је око 2.500 људи, жена и деце.⁵⁹ Пошто је регистрација приспелих Јевреја завршена, исти су распоређени на рад, и првих десетак дана за њих је важио исти режим као и за остале београдске Јевреје. После тога, мушкарци Јевреји су интернирани у логор код Топовских шупа. Жене и деца остали су и даље на слободи уживајући релативну слободу кретања по Београду. На исти начин поступало се и са оним групама Јевреја које су касније стизале, с том разликом што одраслим Јеврејима није било дозвољено кретање по београдским улицама, већ су их одмах слали у логор. Жене и деца су регистровани али су остављени на слободи.⁶⁰ Јеврејска београдска општина бринула се да већини допремљених Јевреја обезбеди станове по јеврејским кућама. За оне који се нису могли сместити по приватним кућама уступљена је Синагога у Космајској улици, где им је обезбеђена и храна у заједничкој кухињи.⁶¹

Крајем августа⁶² почела је интернација и београдских Јевреја. Септембра месеца хапшења су вршена у поштреном обиму, тако да су до краја октобра 1941. године Јевреји мушкарци углавном били похапшени и смештени у логор код Топовских шупа.⁶³ До 26. септембра 1941. затворени су и Јевреји у Смедереву⁶⁴ и убрзо после тога вероватно су интернирани у Београд.⁶⁵

Приликом хапшења и интернирања Јевреји су одвођени из кућа, са рада, из синагога; свуда где су их налазили хапсили су их и спроводили у логор. На основу расположивих података може се установити и приближан број Јевреја који су интернирани у логор код Топовских шупа. Од београдских Јевреја сакупљено је око 3.000 (само мушкарци), око 600 из Баната и вероватно 1.500 из Смедерева.⁶⁶

У то време у Београду су постојала два логора. Логор на Бањици, који је основан почетком јула 1941, а који је служио првенствено за смештај затвореника комуниста и родољуба; по потреби ту су затварани и Јевреји. Логор код Топовских шупа почео је да прима затворенике, највероватније у августу, када су у Београд допрем-

љени Јевреји из Баната.⁶⁷ Јевреји су били смештени у две веће зграде које су на спрату имале 2 собе а у приземљу налазиле су се коњушнице. Простор за лежање био је веома ограничен па су заточеници лежали густо збијени и то „порebarке“ један уз другог. У коњушницама су, поред лежаја на самом патосу били направљени други лежаји од дасака, а у висини коњских јасала.⁶⁸ Логор је обезбеђивала немачка стража састављена од Фолксдојчера из Панчева и околине а извесно време и од стражара СД. У логор је, с времена на време, долазио Гестаповац Штраке, ради контроле рада јеврејске управе и немачке страже. Што се тиче унутрашње организације у логору, као и исхране, Немци су све препустили Јеврејима. Логорску управу сачињавали су искључиво Јевреји, а за исхрану се бринуо Савез јеврејских општина, који је сваког дана „спремао за ручак танку супу, од прилике на сваког човека на 1/2 литре, врло слабе хранљивости, јер је супа била готово сама вода, без масти и са врло мало задршке. Нередовно се добијало по 150—200 грама црног, пшеничног хлеба дневно. У почетку давали су им ујутру незаслађену црну кафу, али је то готово одмах престало“.⁶⁹ Поред ове обавезе да обезбеђује исхрану затворених Јевреја, јеврејска заједница је у то време издавала и 2.500 obroка дневно за јеврејске жене и децу који су још увек били на слободи.

Као и у свим логорима које су Немци употребљавали у ове сврхе и у овом логору Јевреји су злостављани и мучени на разне начине. У првом реду одвођени су ван логора на тешке физичке радове и то у пратњи немачке страже. На рад су полазили у 6 часова изјутра, а враћали се између 5 и 7 увече. Поред тога и у самом логору морали су да обављају разне послове који су често имали само ту сврху да их и психички и физички што више исцрпе. Већини затворених Јевреја нису одузимали новац и драгоцености, али су Немци често вршили упаде у зграду, пљачкајући драгоцености које су Јевреји имали при себи. Ово су чинили нарочито ноћу. Предмет њихове пљачке били су обично — сатови, налив пера, новац и друге драгоцене ствари.⁷⁰ Пошто су често били пијани, када су вршили овакве акције, они су уз пљачку вршили и премлаћивање Јевреја.

Оваква концентрација Јевреја у Београду свакако је имала везе са Бенцлеровим⁷¹ извештајем министру спољних послова Рибентропу од 14. августа 1941. године у коме као хитну меру тражи „најоштрији поступак против ухваћених комуниста, као и уопште против Јевреја који несумњиво раде заједно с њима. Осим тога молим да се одлучи да ли транспорт Јевреја може да се изврши низ Дунав или у Генерални Гувернман“.⁷²

С обзиром на знатну концентрацију Јевреја у Београду, с једне, и политике коју је, као заступник Министарства спољних послова, спроводио у окупираној Србији, с друге стране, Бенцлер је много полагао на то да Јевреје из Србије уклони и депортује негде на исток. У телеграму од 8. септембра 1941, Бенцлер полазећи од тога да су у многим саботажама и нередима Јевреји били саучесници, инсистира на томе да се обрати већа пажња на мушкарце Јевреје ради сигурности и њиховог одстрањивања. Он даље тражи да се сви Јевреји (8.000) што пре из земље транспортују негде на румунску територију, у делти Дунава. У том смислу он тражи потребну сагласност.⁷³ Два дана касније Бенцлер шаље нови телеграм молећи Министарство спољних послова за потребно упутство да би могао да предузме одговарајуће мере код војног заповедника за Србију и цефа Гестапоа др Фукса. Међутим, 12. септембра 1941. године из Берлина је стигао одговор: „Протеривање Јевреја на туђу територију не може да се спроведе. На тај начин се јеврејско питање не може решити.

То ћемо ми средити; Јевреји да се ставе у радни логор и одатле да се узимају за потребне јавне радове“.⁷⁴ Бенцлер се упозорава да се маса од 8.000 Јевреја „не би могла да транспортује без сагласности Румуније и да би се морао пронаћи други пут“.⁷⁵

Познавајући добро прилике у Србији, у условима распламсавања устанка и појачаних акција Немаца да исти што пре угуше, Бенцлер не жели да му присуство Јевреја отежава политичку ситуацију. Зато поново инсистира: „Смештај у радни логор при садашњој унутрашњој ситуацији није могућ, пошто сигурност није загарантована. Јеврејски логор прави сметње и угрожава, штавише наше трупе. Стога је с места потребно да се уклони логор у Шапцу са

1.200 Јевреја пошто се зна да је Шабац ратно подручје и да у околини има устаничких банди од више хиљада људи. С друге стране Јевреји знатно и мудро помажу покрет у земљи. Од када су уклоњени Јевреји из Баната сместа су престале да круже по Србији нарочито опасне вести. Протеривање Јевреја, пре свега мушкараца, важна је претпоставка за поновно успостављање првобитног стања. С тога понављам своју молбу“ . . .⁷⁶

Саветник немачког посланства Радемахер, не могавши да схвати оволико наваливање Бенцлерово, саопштавајући своје мишљење подсекретару Лутеру у Берлин каже: „Нисам у стању да сагледам нужност траженог протеривања 1.200 Јевреја, мушкараца од стране опуномоћеног органа министра спољних послова у Београду, ако не у Румунију онда у Генерални Гувернман или пак у Русију“.⁷⁷ Како је Русија представљала операциону област то је била јако неподесна за примање нових Јевреја, јер би то представљало и знатну опасност. С друге стране, Генерални Гувернман је био презасићен Јеврејима. Према његовом мишљењу „треба дозволити да се сви Јевреји интернирају у логоре у Србији“.⁷⁸

Бенцлер, међутим, није био задовољан оваквим развојем догађаја, па се 28. септембра 1941. обраћа министру Рибентропу лично: „Ја сам поново молио за помоћ . . . за хитно протеривање овдашњих Јевреја мушкараца из Србије која ми је одбијена. Усуђујем се да вас подсетим на то да сте ми . . . изричито обећали вашу помоћ да сместимо Јевреје, слободне зидаре и Србе англофиле, било то низ Дунав, било у концентрациони логор у Немачку или у Генерални Гувернман. Хитно решење јеврејског проблема је овог момента најважнији политички задатак и подухват уклањања слободних зидара и непријатељске интелигенције. Војна акција која је сада у току ствара нам сад погодан моменат за почетак акције. Изричито ме је генерал Беме замолио, као и војни заповедник на исти начин и у ваше име да се што је могуће брже протерају Јевреји из земље. Пре свега ради се о 8.000 Јевреја чији је смештај немогућ у постојећим логорима, пошто ти логори морају да се узму у обзир за смештај око 20.000 Срба из устаничке територије. Смештај у новим логорима изван Београда такође је немогућ, услед развитка устанка“.⁷⁹

Бенцлер је сматрао да је уклањање Јевреја из српског подручја основни предуслов за уклањање масона, и према Немцима „непријатељски расположене интелигенције“. Свако задржавање ових Јевреја, по њему, неспојиво је с намераваном акцијом умирења устаничког покрета.⁸⁰ Бенцлер нарочито инсистира на овоме сматрајући да „војна акција која је сада у току ствара... погодан моменат за почетак акције“. Спроводећи Бенцлеров телеграм од 28. септембра Рибентропу, Лутер му сугерира: „Ако је војни заповедник са Бенцлером сагласан да ових 8.000 Јевреја спречавају, у првој линији ову акцију смиривања, тада мора, по мом мишљењу, војни заповедник да се побрине за хитно уклањање ових 8.000 Јевреја. У другим подручјима су други војни заповедници били готови са већим бројем Јевреја а да се о томе уопште и није толико говорило“. Знајући да је румунска влада притиснута бригом за своје Јевреје, он сматра да се њима не могу натурити и 8.000 Јевреја са туђе територије, поготову што би се они, ако би се сместили на острво у делти Дунава, а да се не сместе у логоре, растурили по румунској територији и тиме створили посебан проблем.⁸¹ Не могавши сам да сагледа какво би решење било најцелисходније, Лутер моли Рибентропа за дозволу да говори са обергрупенфирером Хајдрихом „који ће ових дана кратко време из Прага у Берлин доћи“, уверен да ће се у једном међусобном договору са њим, доћи до заједничког решења овог питања.⁸² Питање је схваћено веома озбиљно. Вебер, из Кабинета министра спољних послова одмах јавља Лутеру да је Рибентроп издао наређење да се успостави веза са рајксфирером СС и да се пита да ли 8.000 Јевреја може депортовати у источну Пољску или на неко друго место.⁸³ После разговора који су вођени са Хајдрихом, договорено је да један опуномоћеник службе РСХА буде послат у Београд и размотри могућности за решење овог проблема.⁸⁴ Телеграмом од 8. октобра 1941. јављено је из Берлина да ће, поводом овог питања, стићи у Београд „у току следеће недеље“ штурмбанфирер Ајхман у пратњи саветника посланства Радемахера.⁸⁵ Међутим, до посете Ајхмана Београду није дошло. Промена је наступила утолико што ће уместо њега стићи штурмбанфирер Suhr и штурмбанфирер Stucka у пратњи Радемахера. „Ова господа стићи ће

у Београд у суботу возом из Будимпеште у 7 часова“⁸⁶ (11. октобар 1941). Задатак ове комисије био је да испита „проблем 8.000 Јевреја бунтовника чије протеривање треба да убрза Посланство и ако би се то могло на лицу места да уреди“. Пошто је утврђено да није реч о 8.000 Јевреја већ само о 4.000⁸⁷ предложено је да се од тог броја 3.500 стреља а 500 употреби за државну полицију, болничаре и за одржавање реда у Гету чије је подизање било планирано. После ових првих разговора са Турнером, овај је са извесним огорчењем изразио своје разочарање што тражење помоћи за решавање јеврејског питања у Србији није пружио непосредне резултате и поново је захтевао као и раније да се остатак Јевреја транспортује из Србије. Али, после појединачних разговора са „стручњацима за јеврејска питања“, штурмбанфирером Вајхманом, из Турнеровог надлештва, шефом уреда државне полиције др Фуксом и осталим надлежним за јеврејско питање, дошло је до сагласности у томе, тако да су Јевреји мушкарци до краја те недеље стрељани и тиме је у извештају започет проблем окончан.⁸⁸ „Остатак од око 20.000⁸⁹ (жена, деце и стараца) као и око 1.500 Цигана, од којих ће такође мушкарци бити стрељани треба да се сакупе у такозваној циганској четврти у Београду као Гето. Исхрана за зиму биће најпотребније обезбеђена“. С обзиром да је цигански квартал у Београду по свом изгледу „апсолутно легло заразе и мора из хигијенских разлога да буде спаљено“, то би исти требало да буде само пролазна станица. По њиховој замисли, Јевреји и Цигани који нису предвиђени за стрељање као репресалије, требало је најпре да се сакупе у цигански квартал па да се одатле транспортују на српско острво код Митровице, где је планирано подизање два одвојена логора. У једном би били смештени Јевреји, а у другом 50.000 „српских бунтовника“. „Убрзо затим у оквирима заједничког решења јеврејског питања, уколико постоје техничке могућности, Јевреји ће бити транспортовани воденим путем на исток, у логор“.⁹⁰

По свему судећи, окупатору није било једноставно решити питање Јевреја у Србији. Има више момената који су утицали на то. Пре свега, општа ситуација у Србији и пуна ангажованост окупатора у борби против партизанских одреда, који су му задавали велику главобољу, утицала је на

стварање једне несигурне ситуације, у којој се и сами Немци нису осећали сигурним. Сам Радемахер у поменутом извештају износи „да је надлештво у Београду под притиском свакодневног жестоког устанка при чему је и сам Београд повремено био угрожен. На цело то питање, пре свега се сувише црно гледало...“ У таквој ситуацији осећао се и недостатак сувоземних и водених превозних средстава, што је такође са своје стране отежавало извођење депортације Јевреја. Бенцлер је из политичких разлога, да се не би непотребно изазивало домаће становништво, упорно инсистирао на политичком решењу овог питања,⁹¹ а то је значило да се по сваку цену изврши депортација Јевреја ван територије Србије. Представници војне власти су, међутим, имали другачије мишљење. Ангажовани акцијама на угушењу устанка они су губили стрпљење. Зато је све више преовладала идеја за ефикаснијим мерама у решавању јеврејског питања. Она је имала своју основу и у општој директиви „о ликвидацији Јевреја у Европи“, коју је Хитлер саопштио 1941. Поред тога они су ово питање решавали саобразно својим методама и потребама „немилосрдног угушења комунистичког устаничког покрета“, који је тих месеци добио у интензитету. У том погледу су карактеристични баш месеци — август, септембар и октобар, када су устаничке акције веома снажне у Србији. Сходно томе и окупатор је предузео све мере да устаничке акције спречи. Крваве репресалије које су Немци и њихови квислинзи у то време вршили над српским становништвом, у пуној мери су захватиле и јеврејско становништво. Расположена документа показују да је стрељање Јевреја код Топовских шупа почело већ септембра месеца; додуше тада појединачно и у мањем обиму, док су у октобру и новембру она добила масовне размере. Из једног немачког документа видимо да су ова стрељања почела почетком септембра, и то као „стрељања талаца“.⁹² У октобру, стрељања постају масовнија. Већ 4. октобра немачки војни заповедник за Србију умољава шефа Војне управе да одреди 2.100 затвореника ради извршења репресалије и одмазде због убиства 21 немачког војника.⁹³ Препоручује да се затвореници узму из логора у Шапцу и Београду „првенствено Јевреји и комунисти“ и да се утврди место и време извршења, као и

место сахране. Од 9. октобра па до краја месеца у Београду и околини стрељано је до 2.000 Јевреја (9, 11, 27. и 30. октобра вршена су стрељања).⁹⁴ У извештају поручника Липеа о стрељању Јевреја на дан 9. и 11. октобра видимо да су стрељања вршена на путу између Панчева и Јабуке.⁹⁵ На који начин, и са каквом педантношћу су Немци вршили стрељања најбоље нам показује овај извештај. „После темељног испитивања места и припреме извршено је прво стрељање на дан 9. октобра 1941. затвореници су са најнужнијим пртљагом одведени из београдског логора у 05,30 часова. Издавањем мотика и других алата за рад обманути су тако да су држали да иду на рад... Расположење затвореника за време превоза и припреме било је добро. Радовали су се одласку из логора... За сваког затвореника одређено је 5 стрелаца. Осим тога лекару су стајала на расположењу 2 војника, који су по наређењу лекара морали дотући затворенике метком у потиљак. Ствари од вредности и сувишне ствари одузете су и достављене доцније НСВ-у, односно сигурносној полицији у Београду... На дан 9. октобра стрељано је 180 лица... Стрељање се завршило у 18,30 часова...“

Друго стрељање могло се извршити тек 11. октобра... Стрељање је текло по плану. Стрељано је 269 људи... Нажалост ова јединица је морала да обустави даља стрељања због употребе исте за друге задатке, те се даље извршење налога морало предати јединици мајора Понгрубера“.⁹⁶

У извештају поручника Валтера од 1. новембра за стрељања од 27. до 30. октобра каже се: „По договору са надлежном СС командом преузео сам из београдског логора за интернирце изабране Јевреје, односно Цигане... Копање рака одузима највећи део времена, док се само стрељање обавља врло брзо (100 људи за 40 минута)...“

Стрељање Јевреја иде лакше него стрељање цигана. Мора се признати да Јевреји одлазе у смрт врло прибрано — стоје врло мирно, док Цигани кукају и деру се и стално се помичу“...⁹⁷ За ова стрељања крајем октобра одведени су Јевреји из логора камионима, и то у групама. Увек, уочи њиховог одвођења долазио је Штраке или који други гестаповец из Јеврејске полиције који је издавао наређење колико Јевреја треба да се спремни за пут. Ујутру рано стизало је у логор 3 до 6 камиона, обично на-

товарених са по 40 до 50 Јевреја.⁹⁸ Да би сакрили праву судбину ових Јевреја Немци су говорили да их воде у Немачку на рад, међутим, поред извештаја који су стизали у Јеврејску полицију на посебним картонима писало је „ЛС“, што је значило да су стрељани. На овако бруталан и нечовечан начин Јевреји мушкарци су врло брзо ликвидирани. Половином новембра 1941. године у логору је остало „највише 200—300 Јевреја“.⁹⁹

Као што видимо, војне власти су, независно од жеље немачког посланика у Београду, решавале јеврејско питање на поминути начин. Једним делом и због тога, „посланство и локална државна полиција нису довољно тесно сарађивали, колико је то било потребно“.¹⁰⁰ Бенцлер се зато, заобилазећи шефа Гестапоа Фукса, често обраћао Турнеру, коме је Фукс у извесном смислу био потчињен. У вези с тим треба напоменути да су и „стручњаци за јеврејско питање“ у Београду имали супротно мишљење о решавању јеврејског питања, и од самог Турнера, због чега је у разговору с Радемахером, Штурмбанфирер Вајман изразио бојазан да ће „једно одређено решење целог питања — како га они виде — бити у супротности са Турнеровим личним схватањем“.¹⁰¹

Ова неслагања између органа окупационе власти у Србији појачавана су и држањем Министарства спољних послова у Берлину коме је била далеко ближа концепција о решавању јеврејског питања у оквиру граница Србије, тј. ликвидација на лицу места, него ангажовање око депортације на чему је Бенцлер упорно инсистирао. Министарство спољних послова је сматрало да би било јако осетљиво ако би се оно ангажовало у овако деликатном питању.¹⁰² Зато му је било ближе свако оно решење које је ишло за тим да се његова реализација изведе у Србији и на лицу места. Државни секретар у Министарству спољних послова Вајзекер сматра да Бенцлер као орган Министарства не треба тим питањем да се бави тако активно „као што то чине унутар граница Србије војне и унутрашње власти“,¹⁰³ и прекоревачки га што не тражи „неки други пут“ за решење тога питања, него се за све обраћа Министарству спољних послова.¹⁰⁴ Сматрајући ово питање решеним и Лутер је мишљења да Бенцлеру треба објаснити „да он нема потребе више да се

бави тим питањем“.¹⁰⁵ На овај би начин питање Јевреја у Београду и Србији било решено да нису почетком децембра 1941. наступиле изненадне промене. Пошто је острво, планирано за смештај Јевреја, било поплављено то се поменути план није могао реализовати. Бенцлер, који се почетком децембра налазио у Берлину, телефоном је обавестио Радемахера о следећем: „План који је припремљен на састанку у Београду, што се тиче српских Јевреја утолико је измењен, што се Јевреји неће транспортовати на острво пошто је исто потопљено, већ у земунски логор.“¹⁰⁶ Што се тиче Хрвата они су споразумни да се овај логор употреби као привремени.¹⁰⁷ И овога пута Бенцлер је молио да се Јевреји што је могуће пре спроведу на исток.¹⁰⁸ На тај начин и питање јеврејских жена, деце и старца имало је да се реши у границама Србије, овога пута на Сајмишту.

ЛОГОР НА САЈМИШТУ

После одлуке о претварању Сајмишта у логор и обављених техничких припрема у циљу његовог оспособљавања у ту сврху, предузете су конкретне мере да се сви преостали Јевреји сакупе и транспортују. Већ почетком децембра 1941. јеврејска полиција издала је наређење да сви Јевреји у Београду, без разлике дођу 8. децембра 1941. у полицију и да собом понесу најпотребније ствари.¹⁰⁹ Процес ликвидације Јевреја овим актом улазио је у своју последњу, најтрагичнију фазу. Последње наде недужних жена, старца и деце, њихове илузије да ће бити транспортовани у неки гето на истоку овим су биле покопане. Прва половина 1942. када ће „Душегупке“ пуном паром обављати свој уништавајући посао представљаће крај свих патњи и свих варљивих илузија у којима су живели, очекујући да ће се ипак наћи неки излаз и очувати голи живот.

Осмог децембра 1941, у девет часова изјутра из улице Ђорђа Вашингтона, из зграде бр. 23, пошла је прва група јеврејских жена, старца и деце према логору на Сајмишту.¹¹⁰ На хладном децембарском дану, дуге поворке жена, старца и деце стрпљиво су стајале на снегу, очекујући да их камионима пребаце у логор. Хладно и војнички Немци су обављали свој посао утовара-

јући жене и децу у један камион а њихове ствари у други. Неколико дана на улицама Београда могла се видети једна иста тужна слика. Жене и деца, хладни зимски дани и камиони који, споро се крећући по снежном путу иду увек у истом правцу — логор на Сајмишту. Већ 12. децембра 1941. читава јеврејска заједница била је смештена у логор. Сутрадан отпремљена је и последња група Јевреја из Београда.¹¹¹ После тога у логор на Сајмишту пребачени су и Јевреји из логора код Топовских шупа и логора на Бањици. Почетком 1942, јануара месеца, почело је довођење јеврејских жена и деце из целе Србије. Појединачне групе довођене су из Шапца, Ниша, Крагујевца и других мањих места. Месец дана касније доведена је већа група Јевреја из Косовске Митровице и Новог Пазара, а почетком маја 1942. део Јевреја из Земуна. Поред Јевреја на Сајмиште је доведена и повећа група Цигана (око 600) из Београда и Срема, од којих је један део страдао на Сајмишту а већи део после шест недеља пуштен на слободу.¹¹²

Јеврејима је наређено да собом понесу само најнеопходније ствари и храну за неколико дана. На посебном картону морали су написати адресу стана и заједно с кључевима предати је полицији. Ово је уједно значило предавање свих материјалних добара у руке окупатору. Они који су собом носили више ствари него што је било дозвољено морали су их се лишавати при уласку у логор. Осим тога одузимали су им сав новац и накит. Остављано је на сваку главу само по сто динара.¹¹³

У жељи да по одласку Јевреја у логор сачувају њихове станове и покућство за себе, Немци су упозорили Јевреје да ништа од својих ствари не смеју отуђити или сакрити, прописавши смртну казну за оне који се овога не буду придржавали.¹¹⁴

Групе Јевреја које су стигле на Сајмиште првих дана биле су смештене у павиљон бр. 3, који је на брзину и тек половично био преуређен за њихов смештај. Зидови који су раније постојали били су порушени па је читав павиљон представљао једну пространу халу у којој је могла да се смести маса људи. Описујући како изгледа њихов смештај у логору једна је логорашица 11. децембра 1941. писала: „Овде је тако, не знам како да га окарактеришем,

једном речи једна велика штала за 5.000 и више људи, без зида, без оgrade, све у истој одаји“.¹¹⁵

Ту је било веома неугодно за живот великог броја људи. Даске које су прикуцане на прозору уместо стакла, нису могле да заштите да у пространу халу не улази хладноћа. Растрешен од немачких бомбардовања, кров овог павиљона био је оправљен тако да је већ после првих киша почело одасвуда да прокишњава. Иако су се у поменутом павиљону налазиле три пећи „које су у почетку ложене, веома су слабо грејале па је унутар павиљона хладноћа била исто тако велика као и напољу“.¹¹⁶ Све ово оставило је тешке последице на житеље логора, јер је зима 1941—1942. била изузетно хладна; толико хладна да је било више случајева промрзавања па чак и смртних случајева. Слику логора на Сајмишту из тога времена и услове живота у њему дају нам сећања неколико преживелих логораша.

„... Када смо дошли на Сајмиште био је готов само павиљон бр 3... Прозорска стакла била су разбијена, а цела је зграда страдала од бомбардовања, било је пукотина у зидовима, кровна конструкција била је упропашћена тако да су киша и снег улазили у павиљон. На бетонском поду направиле су се од кише и снега читаве баре које су се када је био мраз смрзавале...“¹¹⁷

„Лежаји су били страховито претрпани, на сваку од нас долазило је једна половина метра ширине за лежање... Влага која се нахватала по зидовима... претворила се у лед и зидови су изгледали као да су грађени од леда. Ветар и снег улазили су кроз оштећене зидове у павиљон“.¹¹⁸

Команда и управа логора

Водећи све послове око оснивања логора на Сајмишту Гестапо је задржао бригу о њему и касније. У том циљу је команда логора била у његовим рукама. За команданта логора био је постављен СС потпоручник Херберт Андорфер, а за његовог помоћника СС подофицир Енге. Команду логора сачињавало је још неколико подофицира који су били припадници СС група. Логорску стражу, чији је задатак био обезбеђење логора и спречавање бекства из ис-

тог, давала је градска фелдјандармерија.¹¹⁹

Управа логора, коју су Немци предали Јеврејима, имала је задатак да се брине о унутрашњој организацији у логору. У том циљу она је водила посебно рачуна о набавци намирница, огрева и других потреба, као и кухињи, спремању хране, вођењу логорске амбуланте.¹²⁰ Вршећи врховни надзор над логором, Немци нису желели да се директно мешају и у оне ствари које су биле чисто организационе, пребацујући сву одговорност на саме Јевреје. С једне стране овим су избегли да директно буду ангажовани око снабдевања, исхране итд., а с друге стране, Јевреји су, водећи администрацију логора, а у жељи да својим сународницима створе што сносљивије услове живота, били у илузији да ће успети и поред тога што средстава није било.¹²¹ Обављајући свакодневно своје послове јеврејска управа логора је обављала читаву преписку са Недићевим властима око набавке разних намирница за потребе логора.¹²² Оволика преписка била је последица њихове слабе сарадње и неразумевања Недићевих власти за захтеве и потребе логорске управе. Многи захтеви и упорна настојања управе логора, често вршена директно преко Немаца, нису реализовани, па је њихов оптимизам о могућности нормалног живота у логору брзо нестајао. На пример, на захтев управе логора да се логору испоруче минималне количине намирница „које су сами Немци одобрили“, Градско поглаварство својим актом од 3. фебруара 1942. одговорило је да се „за јеврејски логор могу извршити испоруке тек онда када су подмирене све друге потребе“.¹²³

У прво време, док је још било залиха намирница, јеврејска управа логора је успевала да обавља свој посао успешно, обезбеђујући донекле нормалну исхрану. Међутим, касније, она је само беспомоћно ургирала код надлежних да се предузму одговарајуће мере. Такав однос према Недићевој власти и команди логора Управа ће задржати све до последњих дана постојања логора, не могавши ништа позитивно да учини у погледу побољшања услова живота у логору.

Да би, и поред великог броја људи, логорски живот могао што нормалније да се одвија, да би устајање, умивање, исхрана и др. могли нормално да се спроводе, Управа је поставила тзв. блок-команданте, или

лагер полицаисте.¹²⁴ Свака група логораша од 100 људи имала је свог блок команданта, који је биран из редова логораша. Обично су за блок команданте биране девојке од 16—20 година. Оне су биле дужне да воде рачуна о својим групама и да се брину да дисциплина и рад по групама буду заступљени. Па ипак, и поред свих настојања да се овим мерама постигне жељени резултат, Управа у томе није успевала. Међу толиком масом људи било је веома тешко успоставити ред. То се нарочито испољавало ујутру када се ишло на умивање као и касније при узимању оброка. Дугачки редови који су се могли свакодневно видети у логору представљали су знатан терет за изнемогле логораше и психички их доста исцрпљивали. Стварању оваквих услова погодовало је сиромаштво санитарних уређаја и водовода. На пример, на толики број људи биле су само две чесме, тако да логорашнице нису успевале да у потребној мери одржавају личну хигијену. На другој страни чекале су друге обавезе, одлазак на доручак, затим на рад итд. Једна логорашница на коју је овакав живот у логору оставио снажан утисак, писала је, између осталог: „... Ма да на све нас има само две чесме ипак сам чиста јер се дигнем пре пет и идем да се цела умијем. Овде се за све стоји у реду. Љубазно од њих што вежбају наше стрпљење. Само би срећа била да се свугде стигне на ред. То већ теже иде“.¹²⁵

Исхрана у логору

Снабдевање логора храном ишло је преко Одсека за социјално старање и социјалне установе Градског поглаварства у Београду. Његов задатак био је да набавља намирнице и да их шаље у логор, с тим што су њихову врсту и количину одређивали сами Немци. Испоруке хране биле су до те мере неуредне да је, јануара 1942, команда логора морала озбиљно да интервенише код Општине београдске, упозоравајући је да тако лошим снабдевањем доводи у питање исхрану у логору. „Према количини животних намирница уговорених по глави и обеду код ваших испорука у времену од 10. до 16. I. 1942. недостаје: 1) купуса 7.625 кгр. 2) меса 252 кгр, 3) брашна 657 кгр, 4) масти 736 кгр, 5) лука 567 кгр, 6) паприка 110 кгр и 8) соли 1065 кгр... Више пута био сам

принуђен да Вам препоручим да овој ствари посветите више пажње. Неиспоручка масти, сала и соли уопште се трајно не може поднети“.¹²⁶ Осим тога што је била недовољна, храна је била и јако лошег квалитета, те се, често укварена или трула, није могла употребљавати за исхрану. У напред цитираном документу каже се „да се купус и кромпир испоручују у једном квалитетно врло рђавом стању“. Јеврејска управа логора у извештају о употреби намирница од 16. јануара 1942. наглашава: „Услед помањкања масти морали су се и данас (15. I 42) кувати кромпири. Лош квалитет испоручених кромпира, нарочито смрзнутог и трулог, као и много ђубрета, принудили су нас да употребимо 860 кг. преко нормале која је у тежини табеларно предвиђена. Молимо учтиво за претставку код Општине, како би се маст испоручила, омогућивши кување нормалних јела, као и да се од стране општине поклони више пажње испорукама намирница“.¹²⁷

Између осталог, у почетку, сем тога што је била лошег квалитета, храна је била једнолична. „Добијемо ручак или вечеру и то уз најпогрдније речи... За ових пет дана било је четири пута купуса“.¹²⁸ За доручак се обично делила шоља чаја без шећера; за ручак чорба од купуса или пасуља; а за вечеру исто то. Квалитет јела био је веома слаб. Кувало се без масти с тим што се понекад у казане стављао лој, док је била права реткост наћи парче меса.¹²⁹

Из дана у дан исхрана је била све слабија а изгладњавање логораша све интензивније. Нормална последица таквог стања била је свакодневна глад, која је, поред велике хладноће „при којој се... вода у чаши следи и крв у жилама“,¹³⁰ створила једно несносно стање међу логорашима. „Сви постајемо зли јер смо гладни, сви постајемо заједљиви и бројимо један другоме залагаје, сви су очајни“.¹³¹ Слика беде, коју је свакодневна глад остављала за собом не може се описати обичним речима, њу не могу да дочарају речи оних који нису провели бар извесно време у кошмару живих лешева, који деформише психу и оних који су имали највише вере и оптимизма у повратак међу људе. Потресну слику драме која се на Сајмишту одигравала, дочаравају речи једне логорашнице која је о томе писала онима који су били ван логора: „У хаотично стање моје душе која не може

никако да се смири, свим филозофирањима је крај на жичаној огради, и реалност какву ви ван ње не можете ни издалека да замислите јер бисте ви од бола урликали, пружа се у потпуности. Та реалност је ненадмашна; наша беда огромна; све фразе о јачини духа падају пред сузама од глади и зиме; све наде о скором изласку се губе пред једноличном перспективом пасивног бивствовања које ни по чему на свету не личи на живот. То није ни иронија живота. То је најдубља његова трагедија. Можемо да издржимо не зато што смо јаки, него само зато што нисмо свесни тренутака своје бескрајне мизерије у погледу свега што сачињава наш живот“.¹³²

Па ипак, када глад достигне свој највећи степен, када се од ње пада од изнемоглости и умире, покрену се и последње силе у изнуреним телима. До тада мирни, трпеливи и помало резигнирани, у исто време верујући и не верујући у скоро избављење, Јевреји су се отворено побунили, протестујући код команде логора због слабе хране. На први покушај Јевреја да јавно изразе негодовање и протест команда логора је оштро реаговала. Сам Штраке, шеф Реферата за јеврејска питања у Гестапоу, дошао је лично у логор, сакупио све Јевреје и најоштрије им запретио да ће стрељати сто људи ако се слично понови.¹³³ Ова претња имала је жељеног ефекта. После тога Јевреји су мирно подносили страховиту глад, постепено, али стално, физички слабећи.

Слаба исхрана и свакодневна хладноћа, изазивали су честа побољевања и епидемије којима су била подложна нарочито нежна и неотпорна деца. Логорска амбуланта је свакодневно била пуна болесника којима су се смрзли поједини делови тела или су изнемогли од глади.¹³⁴ Атмосфера у логору, у коме су заједно смештени жене и деца, болесни и прегладнели, дочаравала је слику неизмерне беде, слику гробља живих лешева којима се није могло помоћи. „Дању не чујеш своје сопствене речи, ноћу имаш бесплатан оркестар плача деце, хркања, кашљања и осталих тонова... пре неки дан смо уређивали лешеве, било их је 27 у турском павиљону и то све у фронт“.¹³⁵ Из дана у дан смртност се повећавала. У почетку је умирало дневно по неколико лица, а касније тај број се знатно увећавао. Највише су умирала деца и старије жене, који

су најтеже подносили глад и хладноћу. Тих зимских дана 1941—1942. Јеврејке су преко замрзнуте Саве свакодневно превлачиле лешеве из логора предајући их општинским службеницима ради сахране на јеврејском гробљу у Београду. Ова слика се понављала из дана у дан, све до почетка марта 1942.¹³⁶

Сам положај логора био је такав да је онемогућавао ближи контакт и везе логораша са спољним светом. Неколико редова бодљикаве жице, која је ноћу осветљавана снажним рефлекторима, деловало је застрашујуће на свакога ко се могао наћи у близини логора. Са техничке стране све је било подешено да овакав утисак буде што стравичнији и упечатљивији. Међутим, и унутрашња организација у логору била је уређена тако да затвореници имају што мање додира са спољним светом, са људима ван логора, са рођацима и пријатељима. Оно што се у логору дешавало није се смело знати и ван њега. Никакве везе логораша са спољним светом нису биле дозвољене. Из логора се ништа није могло послати, нити се шта могло добити. „Близу смо света, а тако удаљени од свих. Ниским немамо везе, живот сваког појединца напољу тече исто тако даље као да се пола километра даље не одиграва кланица шест хиљада невиних... овде се нити шта може послати, нити овамо стижу пакети“.¹³⁷

Свакодневна глад, лоши хигијенски услови као и честа побољевања и епидемије имале су за последицу непрестано умирање логораша. Поред тога, сви они који су и у најблажој форми кршили прописани ред били су злостављани и тучени, мада се тај ред, у условима какви су били на Сајмишту, није могао у потпуности одржавати.

Преношење писма и порука из логора третирано се као тежак прекршај. Онај ко је био ухваћен да шаље писма, или онај ко преноси, могао је да рачуна на смртну казну. Таквих казни било је неколико. Јануара 1942. код курира Хаслајна, који је комуницирао између логора и јеврејске болнице у Београду, Немци су пронашли писма неких интернираца својим рођацима у болници. Због овога он је најстроже кажњен. Казна стрељањем извршена је у кругу логора, и имала је за циљ да поправно делује на остале логораше. Штраке је и овога пута дошао у логор лично, сакупио

све логораше и упозорио их да ће у случају да се слично понови прекршиоца чекати иста казна.

Све напред описано убијало је у затвореницима и оно мало наде и вере у могућност да се преживи ова велика трагедија. Почетак 1942. представљао је агонију у којој су се измучена тела ломила у напору да што дуже издрже и у наде да ће ипак сачекати крај и изаћи живи из логора. Оваква осећања била су непрекидно присутна у свести логораша. То је био стални предмет њихових размишљања у стравичном амбијенту логорског живота. Међутим, све те медитације завршавале су се у једном магловитом осећању да треба чекати. Разумно резонување доводило је до објективног закључка да има врло мало изгледа за избављење. Исконска жеља за самоодржавањем по некој необјашњивој инерцији увек је налазила зрачак скривене наде и светлости сунца које се са обале Саве пробијало у тамне кутке простране хале, остављајући за собом испуцале даске на разваљеним прозорима. Каква су била њихова осећања, такве су биле и њихове мисли. Тај кошмар жеља и очекивања, сурове реалности и надања преношен је и у писма која су из логора стизала. „Знам да нема изгледа да ћемо скоро изаћи, а напољу сте ти и Нада, једино што ме везује за Београд који по некој неодољивој контрадикцији истовремено страшно мрзим и страшно волим. Ти не знаш као што ни ја нисам знала, шта значи бити овде. Желим ти да то никад не сазнаш... Какве ли намере имају с нама? У сталној смо напетости: хоће ли нас стрељати, дићи у зрак, транспортовати у Пољску есетера... Можда ћемо се једном живи извући и одавде у један срећнији живот, јер то тако страшно, мада већ малокрвно желимо... Већ као дете бојала сам се да ме не закопају живу. И ово је нека врста привидне смрти. Хоће ли после ње бити васкрсење? Нисам никад толико мислила на вас две као сада. Стално разговарам са вама и желим да вас видим, јер сте ви за мене онај „изгубљени рај“... Све би се могло само кад би се знало оно што се не може сазнати и када ће се отворити капије милости... То је све споредно! Садашњост само треба прескочити, није нимало пријатна, нимало“.¹³⁸

Ова дилема, остати или пропасти, појачавана је нарочито смишљеном немачком

пропагандом и причама да ће сви Јевреји бити транспортовани у Пољску у неки гето. У ово ће они веровати до последњег дана. Сећајући се свога доласка у логор, један преживели логораш са Сајмишта прича. Дошавши у логор 5. V 1942. он се интересовао за неке своје познанике Јевреје. Упитана да ли шта зна о породици Албала, једна девојчица му је одговорила: „Како да не. Маза и њена мама биле су ту, али су јуче отпутовале за Пољску. Сада, знате, нас увелико пребацују у Пољску у неки гето. Кажу да ће нам тамо бити много боље; старији ће моћи да раде, а за нас децу постојаће школе. Многи су већ отишли, а ја једва чекам да и на нас дође ред“.¹³⁹

Процес коначне ликвидације Јевреја почео је у првој половини 1942. год., када је на Сајмиште, из Берлина, стигла једна команда с аутомобилом за гушење гасом, која је имала задатак да у њему гуши само Јевреје.¹⁴⁰ Овај аутомобил је у ствари представљао гасну комору. Подешен тако да у њему може да стане преко 100 људи, аутомобил је имао специјални уређај за гушење гасом. Споља гледано он је био веома незграпан и својом сиво-црном бојом одуцарао је од тада познатих аутомобила. Многе преживеле логораше он је подсећао на аутомобиле за превоз намештаја. Оно по чему се разликовао од осталих аутомобила било је то што се његов задњи део, у који су смештене недужне жртве херметички затварао, тако да се у њега специјалним доводом убризга потребна количина отровног гаса и за веома кратко време наступа гушење и усмрђивање. С његовим доласком почиње свакодневно одвођење интернираца из логора. „Крајем априла 1942. сваког дана стизали су извештаји из логора са Сајмишта у Јеврејску полицију о масовном одвођењу Јевреја у непознатом правцу... Групе су обично бројале 100—300 људи“.¹⁴¹

Верујући да ће их овим колима возити на неко сигурније место ван логора, прве групе Јевреја јављале су се добровољно за одлазак. Касније, када више није било „добровољаца“, Немци су сами одређивали ко ће ићи којим транспортом. Сам поступак при одвођењу интернираца из логора био је лукаво смишљен да обмане и завара. Од логораша је тражено да спакују ствари и са назначеном адресом предају на посебан камион, док су они превожени „Душегубком“. Да би све ово било уверљивије Нем-

ци су често уз транспорт логораша одређивали по једног лекара или болничара. На тај начин, заиста је тешко било поверовати у најгоре. Пуни аутомобили кретали су се у правцу Јајинаца. На путу до поменутог места пуштан је гас, тако да су истоварани већ усмрђени људи у ископане раке и ту затрпавани. Гробар који је на Јајинцима радио на ископавању гробница, прича о оним данима када су овде довозили Јевреје: „Пуна два месеца радио сам на ископавању рака у 1942. од марта до маја месеца, када су Јевреји угушивани и у те раке затрпавани, али ми њих нисмо никада затрпавали. Чим би приметили да из даљине долази гас ауто са угушеним Јеврејима, ми смо стрелиште напуштали... Ископано је 81 или 82 рова, у свим рововима могло је стати по сто људи“.¹⁴²

Оваквим поступком Јевреји са Сајмишта су ликвидирани већ до 9. маја 1942. године. Пошто је завршила „своју специјалну мисију“, „Душегубка“ је враћена Главном уреду службе безбедности Рајха почетком јуна 1942.¹⁴³ Према расположивим подацима кроз логор на Сајмишту прошло је преко 10.000 Јевреја. Од првог дана довођења у логор, па до дана када је и последња група ликвидирана, њихов број се стално мењао, зависно од тога колико их је умирало и ликвидирано, и колико их је нових доведено. Пратећи бројно стање логораша од јануара до маја 1942. запажа се да се оно кретало овако: 22. јануар 1942 — 5.200, 31. јануар — 6.500, 11. фебруар — 6.000, 26. фебруар — 5.780, 15. март — 5.150, 31. март — 5.293, да би се већ у априлу њихов број почео знатно да смањује, те их је 13. априла било 4.200, 14. априла 3.800, а 27. априла свега 1.884.¹⁴⁴ Из овога се види да је у другој половини априла одвођење затвореника из логора било најинтензивније, тако да је у првој половини маја већ било завршено.

Упоредо са ликвидацијом Јевреја на Сајмишту вршена је и ликвидација јеврејске болнице,¹⁴⁵ која је трајала од почетка марта до маја 1942. Када су јеврејске жене, деца и старци интернирани на Сајмиште, болница је остала и даље у Београду. Чак је породицама лекара било дозвољено да живе у Београду. Број болесника у њој у почетку је био мали (80—100). Доласком Јевреја из Баната тај се број нешто повећао, а у зиму 1941—1942, када се услед велике зиме и глади велики број јеврејских

жена и деце поразбољевало, овај се број нагло увећао тако да је у то време достигао и око 400—500 лица.¹⁴⁶ Већ 19. марта 1942. почела је ликвидација Јевреја из болнице. У исто време похапшени су сви чланови породица, лекара и болничара. Исто тако у болницу су доведени и болесници из болничке зграде, која се налазила у просторијама Јеврејског културног центра „Олег шабат“.¹⁴⁷ Деветнаестог марта у болници је сакупљено око 700—800 лица. До почетка маја 1942. често је пред јеврејску болницу долазио „чудан немачки камион“ у који су уношени болесници директно из зграде и одвођени у непознатом правцу.¹⁴⁸ Два пута дневно долазио је аутомобил и одвозио болеснике. У времену од четири дана болница је била испражњена. 22. марта одведени су и сви лекари.¹⁴⁹ На тај начин ликвидирана је јеврејска болница у Београду.

Питање Јевреја у Београду на овај начин је скинуто с дневног реда. На улицама Београда више се нису могли видети Јевреји, ни са жутом траком око руке, ни на принудном раду. Овим је ликвидација Јевреја у Београду била окончана. Оно мало Јевреја што је остало, налазило се по унутрашњости Србије. Нешто касније и они ће доживети исту судбину.

Међутим, са овим није решено и питање јеврејске имовине и капитала. Још од првих дана уласка у Београд, немачке војне јединице и окупациони органи вршили су пљачку трговачких радњи и предузећа; нарочито оних чији су власници били Јевреји. Немци и Фолксдојчери су опљачкали све јеврејске радње, од којих већину потпуно испразнили.¹⁵⁰ После Уредбе од 31. маја 1941. сва јеврејска привредна предузећа која су имала у управи више од 1/3 Јевреја морала су до 15. јуна да пријаве целокупну имовину. Трговине су одузете од стране власти. У радњама у којима сва роба није однета постављани су комесари који су вршили права сопственика. Сва непокретна имања и право на иста конфискована су. Фабрике које су припадале Јеврејима такође су стављане под комесарску управу, тако да је власницима постао неприступачан не само њихов капитал који су уложили у своје фабрике, већ и ма какав приход од њих.¹⁵¹ У прво време комесари су само водили предузећа, а касније су их откупљивали за незнатне своте и

управљали као власници.¹⁵² Уредбом о привременом раду банкарског пословања и новчаног промета¹⁵³ дошла је под удар и сва друга имовина Јевреја. Забрањено је располагање штедним уложима, као и свима депозитима. Забрањено је отварање трезора без присуства органа немачке девизне заштите у Србији.¹⁵⁴ Капитали Јевреја по банкама блокирани су и постали су им неприступачни у сваком погледу. Јеврејима власницима имања забрањено је да наплаћују кирију од својих закупаца,¹⁵⁵ Допуном Уредбе од 31. маја 1941. Јеврејима је и коначно одузета сва имовина. Истом допуном која је изашла 22. јула 1941. комесари су овлашћени не само на управу, већ и на отуђење добијене имовине на управу. Добијеним новцем, који су комесари депоновали код одређене банке располагао је Генерални опуномоћеник за привреду у Србији.

За релативно кратко време Јеврејима су биле одузете све радње и предузећа, сви штедни улози, депозити, оставе у трезорима, једном речи сва непокретна и покретна имовина. Пошто је посао овако обављен требало је с њом нешто учинити. У циљу ликвидације ових некретнина Немци су формирали Комесарску управу јеврејских непокретности са задатком да наплаћује закупнину и врши продају непокретних имања.¹⁵⁶ Међутим, продаја некретнина обављана је доста споро. Од око 900 имања, до половине септембра 1942. продато је свега 133,¹⁵⁷ за цену од 147.000.000 динара. С обзиром на велики број некретнина у Београду, за коју су се тешко налазили купци, Немци су руковање јеврејским имањима поверили Државној хипотекарној банци, а целокупна вредност имања пренета је на српску државу, која је, на основу исте имала да исплати Немцима 860.000.000 динара као надокнаду штете коју су, априла 1941. претрпели Фолксдојчери и немачки поданици у Југославији.¹⁵⁸ На тај начин ће немачка окупациона управа доћи до знатне своте новца. Државна хипотекарна банка имала је да се стара о управи имовином и о њеном отуђењу. Сав новац који је добијала продајом имања књижила је у корист рачуна „Управни штаб јеврејске имовине-непокретности“,¹⁵⁹ одакле је исплаћивао

вана штета Немцима и Фолксдојчерима. Право на располагање овим новцем имао је искључиво управни штаб главнокомандујућег у Србији.

На основу до сада расположиве грађе није могуће дати тачну процену штете коју су Јевреји у Београду поднели за време рата. По једној процени види се да се непокретна имовина у Србији цени на 1,5 милијарду динара (према процени од 1941).¹⁶⁰

У недостатку потпуније документације¹⁶¹ навешћемо само неке појединачне примере који донекле илуструју обим претрпљене штете. Градско поверенство Земаљске комисије Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача процењује да штета коју су Јевреји претрпели услед пљачке Немаца приликом њиховог уласка у Београд износи 6.121.789. динара.¹⁶² (Наведено је само седам лица која су оштећена.) Штета која је учињена рушењем, демолирањем и пљачком културних и јавних зграда јеврејских вероисповести у Београду процењена је на 53.115.000 динара.¹⁶³ Поред тога, Јевреји у Београду поднели су и већи део намета: један од динара 5.916.904,40 немачким властима, други од динара 4.834.231,59 Управи града Београда, и трећи од динара 1.000.000 београдској општини.¹⁶⁴ Процена вредности зграда и покућства, као и осталих ствари од вредности, употпунила би праву слику претрпљене штете.

На овакав начин Јевреји у Београду (као и у Банату и Србији) су међу првима у Европи доживели трагичан крај. Иако је постојао општи план за ликвидацију Јевреја у Европи, интересантно је истаћи да је поступак према Јеврејима у Србији био далеко бржи него у осталим окупираним земљама. Овоме су свакако ишла у прилог два момента. Прво, план да се сви Јевреји концентришу на једно место, у Гето, у Пољској или у некој другој земљи на истоку. С једне стране, полазећи од тога Бенцлер је настојао да што пре изврши депортацију Јевреја из Србије. С друге стране, избијање народноослободилачког устанка у Срби-

ји 1941. и опште народни отпор окупатору утицали су са своје стране да окупатор предузме мере застрашивања и терора над мирним становништвом. Одмазде које су вршене у периоду када су устаничке снаге постизавале знатне успехе и стварале слободну територију, у знатној мери су коришћене и у пропагандне сврхе, а у жељи да се сва одговорност за такво стање пребаци на Јевреје. Са тог становишта је и присуство Јевреја у редовима Народноослободилачке војске обилато коришћено да би се доказало да су Јевреји главни кривци за подизање народног устанка. Међутим, не мора се посебно наглашавати да је све ово учињено само зато да би се нашло потребно оправдање за недела која су вршена према Јеврејима. Једино се тако могло догодити да се у свим одмаздама за учињене диверзије и саботаже према Немцима, за таоце у великом броју узимају Јевреји који су до тада већ били интернирани у постојеће логоре у Београду и Шапцу и одатле одводе на стрељање. Већ до краја новембра 1941. највећи део мушкараца Јевреја био је стрељан, а до маја 1942. ликвидирани су и жене, деца и старци. Чињеница да је од 11.870 Јевреја пред сам рат, после ослобођења у Београду остало свега 1.115 веома упечатљиво говори о њиховој трагичној судбини. Без обзира на то што је један број Јевреја успео да се спаси још пре уласка Немаца у Београд, и што је један део после ослобођења отишао у Израел, цифра пострадалих Јевреја у Београду за време окупације је изванредно велика и на непосредан начин говори о њиховом страдању и патњама.¹⁶⁵

Посматрано у контексту општих збивања за време другог светског рата, када су Немци вршили масовне злочине и терор над мирним становништвом поробљених народа, злочини над Јеврејима у Београду представљају само саставни део истих, и у знатној мери доприносе да политика геноцида доживи пуну реализацију. У сваком случају, оно што су Јевреји преживели за непуне четири године, представља изузетну особеност четрдесетих година нашег столећа.

НАПОМЕНЕ

¹ У току II светског рата страдало је око 6.000.000. Јевреја, било да су помрли по логорима или на раду, било да су стрељани или злостављани на разне друге начине.

² Др Алберт Вајс дели овај развојни период на четири фазе:

I фаза — од 1933—1935. год., до Нирнбершких закона.

II фаза — од 1935—1938. год., до такозване „Кристалне ноћи“.

III фаза — од 1938—1941. год.

IV фаза — од 1941—1945. год.

У Енциклопедији Лексикографског завода, издање 1958. године, ова подела извршена је овако:

I фаза од 1933—1938.

II фаза од 1938—1941.

III фаза од 1941—1945.

Вислицени је на суђењу у Нирнбергу овако поделио тај период:

I период до 1940; општа директива Реферату била је — решити јеврејско питање у Немачкој и окупираним областима помоћу планског исељавања Јевреја.

II период почињао је од овог времена: концентрација свих Јевреја у Пољској и друге источне области окупираних од Немачке, и то у форми гета. Тај се период продужава до почетка 1942.

III период је период такозваног „коначног решења“ јеврејског питања, тј. систематско уништење јеврејског народа. Овај се период продужио до октобра 1944. Heydecker-Leeb, *Нирнбершки процес*, Љубљана, 1960.

³ Алан Балох, *Хитлер, слика тираније*. Београд, 1954, 245.

⁴ Исто, 297. Први је закон о држављанству; други је закон о заштити немачке крви. Међутим, закони нису били довољни да се јавност распали до те мере како су то нацисти желели. Штампана је до максимума ангажована у томе правцу; у правцу „да послератно нерасположење Немаца према Јеврејима распирује у страсну мржњу и да их подстиче на гоњење и уништавање јеврејске расе“. Између осталог, шеф пропаганде Штрајхер писао је у једном полумедицинском часопису, званом „Здравље немачког народа“ у вези с „прљањем расе“ следеће: „Заувек је утврђено следеће: „страно језгро у ћелији“ је сперма човека туђе расе. Жена у полном односу са мушкарцем абсорбује делимично или потпуно сперму мушкарца која потом улази у њен крвоток. Један једини полни сношај Јеврејина са аријевком довољан је да заувек отрује њену крв. Заједно са „страним језгром у ћелији“ она апсорбује и туђинску душу. Никада више таква жена неће бити у стању да донесе на свет чисту аријевску децу... сва ће она бити копилад... Сада знамо зашто Јеврејин лекар силује своје пацијенткиње још док су под наркозом“. — Лорд Расел, *Под бичем кукастог крста*. Београд, 1956, 233.

Уопште узевши, читава немачка јавност је за све време Хитлерове владавине храњена сличним бесмисленим написима.

⁵ 7. XI 1938. један млади Јеврејин, Гриншпан, који је живео у Паризу, дознавши да су му родитељи, који су до тада живели у Немачкој, депортовани у Пољску убио је саветника немачког посланства у Паризу Ернеста фон Рата. Француска полиција која га је саслушавала саопштила је да га је „к овом делу потстакла вест о бруталном прогону својих родитеља“. Сам Гриншпан је рекао: „Од тада сам одлучио да из протеста убијем неког члана немачког посланства. Хтео сам осветити Јевреје и обратити пажњу света на догађаје у Немачкој“.

Погром који је после тога настао (9. XI 1938) против Јевреја оправдан је револтом народа који је био огорчен против гнусног убиства од стране једног „прљавог“ Јеврејина. — Heydecker-Leeb, *Нирнбершки процес*. Љубљана 1960, књ. I.

Међутим, на суђењу у Нирнбергу откривен је један докуменат који говори супротно. Прочитан је меморандум Штрајхера од 4. IV 1939. у коме се каже: „Антијеврејски иступ у новембру 1838. није био стихижни иступ народа. Део партијске организације је опуномоћен да спроведе антијеврејске демонстрације“.

⁶ Др Алберт Вајс, *О антисемитизму пре и за време нацизма*. Јеврејски алманах 1963—1964. Београд, 1965, 31. Види и Х.-Лееб, књ. I.

⁷ Др Алберт Вајс, исто, 32.

⁸ Исто; као и *Нирнбершка пресуда*, Београд, 1948, 118.

⁹ Проглас вд председника града Београда Београђанима на дан уласка Немачке војске 13. IV 1941, Општинске новине, бр. 12, 24. IV 1941, 2.

¹⁰ Др Јован Марјановић, *Србија у народно-ослободилачкој борби — Београд*, Београд, 1964, 65.

¹¹ Исто, 66.

¹² Др Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*. Београд, 1963, 32—33.

¹³ Н. Николић, *Ајхманови пипци у Југославији*. Борба, 10. II 1961.

¹⁴ Ханс Хелм је био предратни полицијски официр за везу при немачком посланству у Београду.

¹⁵ Н. Николић, Борба, 11. II 1961.

¹⁶ Н. Николић, Борба, 4. II 1961. — „Живот и злочини министра смрти“.

¹⁷ Штраке је руководио овим Рефератом све до новембра 1942. После тога дошао је СС-овски поручник Ханс Шулт који се задржао до фебруара 1943. Септембра 1943. Реферат за јеврејска питања поново се спаја са Рефератом IV Д, пошто су Јевреји до тада били већ готово уништени. Н. Николић, Борба, 11. II 1961, као и Реферат Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача. Архив Војноисторијског Института (убудуће АВИИ), фонд Комисије за утврђивање ратних злочина.

¹⁸ Поменути Реферат.

¹⁹ *Злочини фашистичких окупатора и његових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд, 1952, 2.

²⁰ У Београду је пре рата живело око 20.000 Фолксдојчера. Били су скоро сви учлањени у Културбунд, масовну организацију која се још звала „Швапско-немачки савез“, а која постоји у Југославији од 1920. Преко ове организације Нацистичка партија је тајно организовала све Немце у Југославији. Под видом разних „гимнастичарско-спортских“ друштава, организоване су хитлеровске формације од пола милиона људи... Пета колона која је била врло активна при нападу Немачке на Југославију води своје порекло од њих. — *Злочини окупатора... стр. 1. и Борба, 12. II 1946. Злочини окупатора у Југославији.*

²¹ Записник са саслушања Олге Тимотијевић, сведока, на дан 26. VI 1945. АВИИ — фонд Комисије за утврђивање злочина...

²² Наведени Реферат.

²³ *Злочини фашистичких окупатора... , 2.*

²⁴ Др Јован Марјановић, *Србија у народно-ослободилачкој борби — Београд*, Београд 1964, 73.

²⁵ Како су после 6. IV 1941. многи Јевреји напустили место сталног становања и склонили се у разне бање, паланке и села, наређено је да се сви у року од 5 дана по саопштењу врате тамо где су били пре 6. IV, а страни Јевреји да дођу у Београд АВИИ-Нда-19-1-35.

²⁶ Записник са саслушања Олге Тимотијевић.

²⁷ Полиција, одељење за Јевреје АВИИ-Нда-36-4-5/1.

²⁸ Записник са саслушања Олге Тимотијевић. Зборник НОР-том I-1, 543. „Хапшењем онемогућено бекство 12 богатих Јевреја преко Земуна за Мађарску. Многе ствари од вредности и знатна сума новца одузете. Посредник који је за 80.000 динара набавио лажне хрватске исправе такође је ухапшен...“.

²⁹ Извештај Министарства унутрашњих послова (убудуће МУП) о ситуацији на дан 17. VI. 1941. — АВИИ-Нда-19-1-35/10.

³⁰ А VII-Нда-19-1-5/22.

³¹ *Злочини фашистичких окупатора... , 2.*

³² Јеврејски календар за 1960. Музеј јеврејске општине у Београду.

³³ Наведени Реферат.

³⁴ Проглас од 25. IV 1941. који је издала војна команда за Београд.

³⁵ Општинске новине, бр. 18, 30. IV 1941.

³⁶ Исто.

³⁷ Јер упозорењем које је у Општинским новинама изашло 30. IV 1941. изричито се наглашава — Јеврејима се забрањује да се појављују „надаље“ без жуте траке.

³⁸ АВИИ — Немачка архива — 1-8/2-1.

³⁹ АВИИ-к-36-ф-4.

⁴⁰ Тај докуменат спомиње 21. IV 1941. као први датум за који знамо да је нека група одведена на рад. То је списак од 39 лица која се шаљу на рад XV рејону. „Лица су радила од 21. IV до 2. V 1941“.

⁴¹ АВИИ-36-25/6-1.

⁴² *Злочини фашистичких окупатора... , 3.*

⁴³ Преноси се наређење комесара Гестапоа од 9. V 1941. — Да би имао што потпунију контролу јеврејске радне снаге Гестапо је завео као обавезно вођење Дневних извештаја (Тагесрапорт) помоћу којих се може пратити кретање радне снаге Јевреја. АВИИ-36-6-13/1.

⁴⁴ О томе како су Јевреји злостављани, шиканирани, гоњени да обављају најтеже и понижавајуће послове веома је пластично описано у књизи *Злочини фашистичких окупатора... , 3—7.*

⁴⁵ АВИИ-36-4-7/1; 8/1.

⁴⁶ *Злочини фашистичких окупатора... , 5—6.* АВИИ-36-5-24/1.

⁴⁷ АВИИ-36-7-5/1.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ АВИИ-36-4-18 и 19. Документ 18. „Свима Реонима, Према наређењу г. Др Фукса, главног шефа Гестапоа за Југославију, сутра, у недељу 15. овог месеца у 8,20 часова сви старешине реона имају бити са својим Јеврејима постројени код Пожарне команде на „Ташмајдану“.

Старешине реона имају понети спискове својих Јевреја, повести све Јевреје и постројити их у водовима по 20 људи... (датум 14. IV 1941). Затим следи допуна горњег наређења. „...Исто наређење се има тумачити тако, да се имају јавити и они Јевреји који се као болесни воде на списку, односно да се на „Ташмајдану“ јави целокупни број Јевреја, који се води у Тагесрапорту“. (14. IV 1941).

⁵⁰ Исто, документ 19.

⁵¹ Извештај Јеврејске заједнице о стању Јевреја у Београду 1941. Из текста се не види у коју је сврху овај извештај писан и коме је намењен, мада се по његовој садржини може претпоставити да је писан на нечије тражење. Извештај је писан крајем августа или у септембру. АВИИ-20А-2-4/2.

⁵² Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том I-1. Београд 1949. (Убудуће ЗБ НОР) Наређење Турнера од 26. X 1941.

⁵³ Ново време, 6. VII 1941, бр. 50, 1, доноси саопштење које је изашло у Београду 5. јула 1941. О истом види ЗБ НОР, том I-1, стр. 348, бр. док. 113. Ту се у изводу из извештаја шефа Немачке полицијске службе од 19. јула каже: „Српска жандармерија стрељала је 16 комунистичких функционера и Јевреја“. Сличних извештаја је било доста и у сваком се додаје — „и Јевреја“.

⁵⁴ *Нирнбершка пресуда*, Београд, 1948, 118. *Нирнбершки процес*, Москва, 1955, 837. — Оптужени Вислицени изјавио је на суду у Нирнбергу да је за ову наредбу сазнао од Ајхмана у лето 1942.

⁵⁵ Политика, 28. XI 1960. „Ајхманова исповест“.

⁵⁶ ЗБ НОР, том I-1, бр. док. 111. Дневни извештај од 8 јула:...3) 8. VII стрељано 10 комуниста и 3 Јевреја у вези са пронађеним експлозивом... Документ бр. 113. Извештај од 19. VII 1941. — Српска жандармерија стрељала 6 комунистичких функционера и Јевреја.

⁵⁷ ЗБ НОР, том I-1, бр. док. 115, 117, 120.

⁵⁸ На суђењу Ајхману у Јерусалиму 1961. сведок др Салц, који је 28. јула био на Ташмајдану, када је било одабрано 120 лица за таоце, прича о томе занимљиве појединости. О овоме види детаљније у књизи *Злочини фашистичких окупатора...*, 8—9.

⁵⁹ Мада на основу Реферата Комисије за утврђивање злочина окупатора излази да би тај број могао да се креће између 7.000—10.000, што нам у сваком случају изгледа претерано. *Злочини фашистичких окупатора...*, 15.

⁶⁰ Реферат државне Комисије... Јевреји у Београду. АВИИ-ин. бр. 16189. Овај транспорт је стигао 20. септембра 1941. па су зато сви одмах стављени у логор који је тада већ увелико радио.

⁶¹ *Злочини фашистичких окупатора...*, 14.

⁶² У напред поменутој књизи каже се да је око 25. августа започета интернација Јевреја у Београду.

⁶³ У Реферату д-ра Турнера (начелника Управног штаба у Србији) од 21. IX 1941. каже се да је хапшење Јевреја већ у току. „Такође би требало извршити у потребном обиму хапшење свих Јевреја које је већ у току а једно-временно и Цигана“. ЗБ НОР, том I-1, док. бр. 167.

⁶⁴ Извештај немачког војног заповедника у Србији од 26. септембра 1941. „6) затворени су Јевреји у Смедереву пошто је утврђено да су подстрекачи устанка“. ЗБ НОР, том I-1, бр. док. 177.

⁶⁵ *Yad Washem Har Hasikaron Jerusalem* (даље Институт у Јерусалиму), докуменат бр. 170.

⁶⁶ У поменутом извештају Јеврејске општине каже се да је у Београду (крајем августа и почетком септембра) било 6.800 Јевреја, од тога 2.300 мушкараца. А у Реферату Државне комисије каже се да је у логору сакупљено око 3—4.000 Јевреја. Највероватније да је било око 3.000 људи. За банатске Јевреје се каже да је 450 смештено у логор а око 1650. по становима Јевреја. У немачком документу бр. 170 спомиње се број од 600 банатских Јевреја. За Јевреје из Смедерева нисмо могли утврдити да ли су у том броју интернирани у Београд или је то број Јевреја из Србије које је требало депортовати.

⁶⁷ По једном документу из маја месеца, Немци већ тада траже радну снагу за рашчишћавање терена код Топовских шупа. Простор код Топовских шупа рашчишћаван је још увек и у јуну месецу. АВИИ-36-7-5/1.

⁶⁸ Наведени Реферат Комисије за утврђивање ратних злочина.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Опумоћеник Немачког министарства спољних послова у Београду наименован 28. IV 1941.

⁷² Др Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд, 1963, 171.

⁷³ Телеграм од 8. септембра 1941. са потписом Бенцлера и Везенмајера, који је био Бенцлеру додељен на рад још почетком јула, Архив Института у Јерусалиму, док. 642. „Испо-

ставило се да су у многим саботажама и нередима Јевреји били саучесници. Стога је дошло хитно наређење да се од сада убрза и обрати већа пажња на мушкарце Јевреје ради сигурности и њиховог одстрањивања. У питању је око 8.000 Јевреја. У међувремену гради се концентрациони логор. Ипак изгледа корисно у погледу на будући развој што је могуће пре ове Јевреје из земље одвести... Молим да ми се прибави одговарајућа потребна сагласност...“. Документ бр. 642.

⁷⁴ Архив Института у Јерусалиму, докуменат 644.

⁷⁵ Исто, док. 643.

⁷⁶ Исто, док. 647.

⁷⁷ Исто, док. 648. (13. септембар 1941).

⁷⁸ Исто, док. 644. О истом говори и Записник са 46 судске расправе Адолфу Ајхману у Јерусалиму 1961.

⁷⁹ Исто, док. 649.

⁸⁰ Исто, док. 650. Извештај Лутера Рибентропу поводом Бенцлеровог телеграма од 28. септембра 1941.

⁸¹ Исто, док. 650.

⁸² Исто.

⁸³ Исто, док. 651. — Записник са 46 судске расправе Ајхману.

⁸⁴ Записник са 46 судске расправе Адолфу Ајхману. Док. бр. 1044. Лутеров телеграм немачком посланству у Београду од 5. октобра 1941.

⁸⁵ Исто, док. 1045. Телеграм Министарства спољних послова са Лутеровим потписом, упућен немачком посланству у Београду 8. октобра 1941.

⁸⁶ Исто, док. 1162. Лутеров телеграм упућен у Београд.

⁸⁷ Радемахер у свом извештају из Београда објашњавајући откуда то да се показала оваква разлика у броју Јевреја каже да је тај број Бенцлеру саопштио Турнер. Ту је урачунао 1.500 Јевреја из Смедерева, 600 из Баната (остатак од 2.000), 1.200 из Шапца, 4.700 из Београда. Он каже да је овај број претеран с обзиром да је један део Јевреја до тог времена страдао и да су Јевреји из Смедерева и Баната дупло рачунати, као и Јевреји из Београда. Уколико Бенцлер није намерно дао тако велики број Јевреја од 8.000 не би ли изнудио брже решење. Архив Института у Јерусалиму, док. 170.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ С обзиром да је за сво време постојања логора на Сајмишту кроз исти прошло највише до 15.000 људи, број од 20.000 изгледа претеран.

⁹⁰ Архив Института у Јерусалиму, док. 170.

⁹¹ Слично мишљење по овом питању имао је и шеф Управног штаба Турнер, да Јевреје треба транспортовати ван граница Србије.

⁹² Институт у Јерусалиму, док. 648. Белешка Радемахера Лутеру од 13. септембра 1941.

⁹³ ЗБ НОР, том I-1, док. 189.

⁹⁴ Исто, док. 198. — „За одмазду што су убијена 22 војника из 521 армијског пука за везу стрељано је 2.000 комуниста и Јевреја“. У документу бр. 200, поводом исте ствари пише: „У циљу одмазде за 21 немачког војника

који су пре неколико дана убијени код Тополе биће стрељано 2100 Јевреја и Цигана. Стрељање ће вршити немачка војска. Задатак је полиције безбедности да стави на располагање потребан број. 850 Јевреја и Цигана биће узети из логора у Шапцу, а остатак из пролазног Јеврејског логора у Београду“.

За ова стрељања нису узимани само Јевреји. Међутим, они су чинили већину. Иначе немачки извештаји су доста конфузни у приказивању правог броја стрељаних. Па ипак, може се утврдити да је преко 2.000 Јевреја било стрељано до краја октобра месеца. О овоме у документу бр. 170 стоји: „прво саопштење Бенцлера и државног саветника Турнера... показује да су скоро 2.000 Јевреја стрељани као репресалије за изненадни напад на немачке војнике“. Обзиром да је у Београду и околини за врло кратко време, од 10—30. октобра стрељано укупно 4.750 лица, што укупно износи 6.750, врло је вероватно да знатан број отпада на Јевреје. Др Јован Марјановић, *Устанак...*, 267.

⁹⁵ ЗБ НОР, том I-1, док. 246., каже се: „У споразуму с надлежним органима СС довезао сам пробране Јевреје, односно Цигане из београдског заробљеничког логора... Пред логором су се биле сакупиле жене Јевреја које су урликале и викале при нашем одласку“.

⁹⁶ *Злочини фашистичких окупатора...*, 22—23.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Реферат за утврђивање злочина...

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Институт у Јерусалиму, док. 170.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Записник са 46 судске расправе Ајхману. Док. 652.

¹⁰³ Исто. Нота Вајзекера од 22. новембра 1941.

¹⁰⁴ У истом смислу и Лутер му пребацује како су у другим подручјима други војни заповедници били готови са већим бројем Јевреја а да се о томе уопште и није толико говорило. Докуменат бр. 650.

¹⁰⁵ Институт у Јерусалиму, док. 645.

¹⁰⁶ Односи се на логор на Сајмишту.

¹⁰⁷ Институт у Јерусалиму, док. 653. Меморандум Радемахера Лутеру (8. XII 1941).

¹⁰⁸ Радемахер је пак сматрао да се то ни у ком случају не може извршити пре пролећа, јер предстоји и извођење транспорта Јевреја из Немачке. Он чак сумња да ће се транспорт моћи спровести чак и у пролеће. Исто, док. 653.

¹⁰⁹ *Злочини фашистичких окупатора...*, 23.

¹¹⁰ Историјски архив града Београда (убуђе ИАГБ, писмо Хилде Дојч, Нади Новак од 7. XII 1941.

¹¹¹ Исто, писмо Војки Демајо од њене мајке, 12. XII 1941. Оригинал се налази код Весне Демајо.

¹¹² *Злочини фашистичких окупатора...*, 24—28.

¹¹³ ИАГБ-Д-XXIX-1124. Писмо Хилде Дојч од 11. децембра 1941.

¹¹⁴ *Злочини фашистичких окупатора...*, 23.

¹¹⁵ ИАГБ-Д-XXIX-1124.

¹¹⁶ Поменути Реферат Комисије за утврђивање ратних злочина. По овоме документу пећи су ложене само неколико дана.

¹¹⁷ *Злочини фашистичких окупатора...*, 25.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Исто, 24.

¹²⁰ Поменути Реферат...

¹²¹ Исто.

¹²² АВИИ-Нда-36-1-25/1-3; 36-1-30/1-5.

¹²³ Злочини..., 26.

¹²⁴ ИАГБ-Д-XXIX-1124.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ АВИИ-Нда-36-1-38-1.

¹²⁷ Исто, 36-1-25/1/3.

¹²⁸ ИАГБ-Д-XXIX-1124.

¹²⁹ Поменути Реферат...

¹³⁰ ИАГБ, писмо Хилде Дојч од фебруара 1942.

¹³¹ ИАГБ-Д-XXIX-1124.

¹³² ИАГБ-Д-XXIX-1122.

¹³³ Поменути Реферат...

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ ИАГБ-Д-XXIX-1122.

¹³⁶ Поменути Реферат...

¹³⁷ ИАГБ-Д-XXIX-1122.

¹³⁸ Исто.

¹³⁹ Сећање инж. Сергија Кампањца написано за Зборник сећања и докумената о фашистичким логорима у Југославији. Савез удружења бораца Југославије.

¹⁴⁰ Злочини..., 34.

¹⁴¹ АВИИ — фонд Комисије за утврђивање злочина..., записник са саслушања Олге Антић.

¹⁴² Злочини..., 32.

¹⁴³ Исто, 35.

¹⁴⁴ АВИИ-Нда-36-8-10; 36-47/1-1; немачки фонд-к-41-Б; 36-28/1-1; 36-35/1-1.

¹⁴⁵ Поменути Реферат. — Злочини фашистичких окупатора..., 35—36. Јеврејска болница у Београду основана је у лето 1941 (јуна или јула) и то по наређењу Јеврејске полиције у згради на углу бивших улица Маршала Пилсудског и Високог Стевана. Да не би Јевреји болесници ишли у остале болнице, за њих је основана ова. Сав инвентар болнице, као и инструменте и лекове обезбеђивали су сами Јевреји. У болници су смештени сви болесни Јевреји а целокупно санитарско особље састављено је од Јевреја. Болница је била под сталним надзором и стражом немачких војника и Љотићеваца, као и под сталним надзором Гестапоа. Два три пута недељно Штраке је обилазио болницу и вршио преглед, при чему је нарочито пазео да се Јевреји што пре врате у логор.

¹⁴⁶ Злочини..., 36.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ Утисак очевидаца је да су Јевреји у тим колима гушени гасом. С обзиром на то, да се у то време у Београду налазио камион за гушење гасом, ово је врло вероватно. Нисмо могли утврдити да ли је ово био једини начин усмрћивања Јевреја, или је која група одвођена на неко друго место, можда чак и у неки други логор. У поменутом Реферату државне комисије се каже и то да је изван број

преживелих Јевреја „послат преко Земуна и Панчева у непознатом правцу.

¹⁴⁹ Злочини . . . , 37.

¹⁵⁰ У Београду је до рата било 837 јеврејских трговинских радњи, од којих су скоро све демолиране и опљачкане. По другом документу укупан број некретнине износио је 933. — АВИИ-19-2-61/1-72. као и АВИИ-Нда-36-4-5/1.

¹⁵¹ АВИИ-19-2-61/1-72; Исто, 20А-2-4/2.

¹⁵² Злочини . . . , 46.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Исто.

¹⁵⁵ АВИИ-20А-2-4/2.

¹⁵⁶ Злочини . . . , 49.

¹⁵⁷ Исто.

¹⁵⁸ АВИИ-19-2-61/1-72.

¹⁵⁹ Злочини . . . , 49.

¹⁶⁰ АВИИ-19-2-61/1-72.

¹⁶¹ За сада приступачна грађа не омогућава да се да потпунији преглед вредности штете коју су Јевреји у Београду претрпели, било у некретнинама, било у новцу. Међутим, у САД постоји драгоцен архива са подацима који би

били јако корисни за потпуније сагледавање овог питања. Војноисторијски Институт је поручио микрофилмове ових докумената који ће ускоро бити приступачни истраживачима.

¹⁶² АВИИ — фонд Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора.

¹⁶³ Архив Народног одбора града Београда. Материјали Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора. Пакет 306.

¹⁶⁴ АВИИ-20А-2-4/2.

¹⁶⁵ Априла месеца 1941. у Београду је било пописано око 10.000 Јевреја. Ако се овом броју дода око 2.100 Јевреја из Баната, 1.200 из Шапца, око 1.500 Јевреја из Смедерева а касније и мање групе из неких других места, може се компетирати сума од преко 15.000 људи. Од овога броја преко 10.000 Јевреја је прошло кроз логор на Сајмишту. Остатак је стрељан на Јајинцима и другим местима. Апсолутна цифра се не може утврдити из више разлога, али је и ова приближна бројка довољна да покаже величину жртава које су Јевреји у Београду поднели за време окупације.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд, 1952.
2. Heudecker-Leeb, *Нирнбершки процес*. Љубљана, 1960.
3. *Нирнбершки процес*. Сборник материјалов, том 1—2. Москва 1955.
4. Cartijer, Raymond, *Ратне тајне откривене на суђењу у Нирнбергу*. Београд, 1951.
5. Гилберт, Г. М., *Велики злочини (Нирнбершки дневник)*. Загреб, 1954.
6. Лорд Расел, *Под бичем кукастог крста*. Београд, 1956.
7. Алан Балох, *Хитлер, слика тираније*. Београд, 1954.
8. Др Јован Марјановић, *Устанак и народно-ослободилачки покрет у Србији 1941*. Београд, 1963.
9. Др Јован Марјановић, *Србија у народно-ослободилачкој борби — Београд*. Београд, 1964.
10. *Дневник Ане Франк*. Београд, 1956.
11. Д. Смиљанић, *Јевреји*. Београд, 1940.
12. Никола Верцајев, *Смисао историје*. Београд, 1934.
13. Лазар Аврамовић, *Велика трагедија Јеврејства*. Београд, 1933.
14. Јерко Добрић, *Зашто се прогоне Јевреји*. Загреб.
15. Георгије Павловић, *Под шестокраком звездом*. Београд, 1943.
16. *Наши Јевреји*. Јеврејско питање код нас. Београд, 1940.
17. Е. Ђ. Гајић, *Југославија и јеврејски проблем*. Београд, 1938.
18. Ристо Делић, *Јевреји у Југославији*. Београд, 1938.
19. Матијевић, *Зашто у Немачкој прогоне Жидове*. Загреб, 1934.
20. Јаша Томић, *Јеврејско питање*. Петроград, 1940.
21. Ж. Топаловић, *Јевреји и њихова светска мисија*. Београд, 1936.
22. Један важан документ (протокол Сионских мудраца). Берлин, 1936.
23. Теодор Ерцл, *Јеврејска држава*. Загреб, 1936.
24. Игнац Шланг, *Јевреји у Београду*. Београд, 1926.
25. Игнац Шланг, *Наши Јевреји*. Београд, 1940.
26. Васа Пелагић, *Вјерозаконско учење Талмуда или огледало чивутског поштења*. Нови Сад, 1879.
27. Никола С. Јовановић, *О јеврејском питању у Србији*. Београд, 1879.
28. *Масонерија у Француској и Енглеској*.
29. *Јевреји у Енглеској, Француској и СССР*.
30. *Енглеска у рукама Јевреја*. Београд, 1942.

Часописи

1. Др Алберт Вајс, *Злочини геноцида у међународном кривичном праву*. Међународни проблеми, I. Београд, 1949.
2. Др Алберт Вајс, *Јевреји у новој Југославији*. Јеврејски алманах. Београд, 1954.
3. Др Алберт Вајс, *Антисемитизам пре и за време нацизма*. Јеврејски алманах 1963—1964. Београд, 1965.
4. *Нирнбершка пресуда*. Архив за правне и друштвене науке. Београд, 1948, књ. II.
5. Перица Вишњић, *Немачки окупациони систем у Србији 1941*. Историјски гласник, 1956, бр. 3—4.
6. Булагцић, *Два схватања о Јеврејству*. СКГ, књ. LXI, бр. 3, 1940.
7. Ж. Булагцић, *Кад Јевреји хоће да имају државу*. СКЗ, књ. LII, 1939.
8. Гост Рене, *Куда ће Јевреји*. Избор најбољих савремених чланака. Год. III, бр. 10. Београд, 1938.
9. Н. Николић, *Ајхманови пипци у Југославији*. Борба, фебруар 1961.
10. *Живот и злочини министра смрти*. Борба, јануара 1961.
11. *Ајхманова исповест*. Политика, 28. XI 1960.

LA TERREUR SUR LES JUIFS DANS BELGRADE OCCUPÉ 1941—1942

Lazar Ivanović

L'étude de l'histoire du peuple juif est très importante déjà en raison de leur destin. Cependant, elle devient de plus en plus intéressante avec l'apparition des Nazis en Allemagne dans les années trente du XXe siècle, et celle d'un mouvement antisémite très souligné, fondé sur la base même du rascisme, et ayant pour but l'extermination des Juifs de l'Europe. Avec la deuxième guerre mondiale ce mouvement a eu pour conséquence un génocide inouï. Le chiffre de six millions de Juifs morts représente le point culminant d'une politique criminelle de destruction.

Sur la question de la déportation et de l'extermination des Juifs en Serbie, en particulier à Belgrade, on n'a pas jusqu'à présent beaucoup écrit. Il y a très peu d'ouvrages ayant embrassé ce problème dans son ensemble, en dépit du destin tragique que les Juifs ont vécu pendant l'occupation de la Yougoslavie.

Après «La communication de la Commission pour le constat des crimes de guerre des occupants», qui a paru tout de suite après les hostilités en 1946, c'est seulement en 1952 qu'a paru, dans l'édition de la Commune Juive de Belgrade le livre: «Les crimes des occupants fascistes et de leurs collaborateurs contre les Juifs en Yougoslavie». Ce livre donne en détail les crimes que les occupants ont faits dans tous les pays de la Yougoslavie. Le problème de l'histoire juive pendant la guerre est étudié aussi par l'Almanach Juif, mais partiellement. Dans des revues a été publié un nombre restreint d'études traitant de la question et de la situation des Juifs dans quelques petites villes (Bitola, Split, etc. ainsi que l'oeuvre de Božidar Ivković, sur l'extermination des Juifs et le pillage de leurs biens au Banat en 1941—1944, qui va paraître bientôt. En outre il existe encore un certain nombre d'oeuvres qui n'effleurent qu'en passant la question de la situation des Juifs pendant l'occupation. (La résurrec-

tion et le mouvement de la libération en Serbie, en 1941, la Serbie dans la lutte de la libération — Belgrade) et d'autres.

Cette étude, à part la littérature citée, repose sur de larges données d'archives qui se trouvent à l'Institut Militaire historique, (les archives de Nedić, les archives allemands, les archives de la Commission pour la constatation des crimes de guerre), les archives d'Etat Yougoslave (archives de Milan Stojadinović), Archives de la Commune Juive (de 1932—1940), Archives historiques de la ville de Belgrade (une enquête de l'Union des combattants sur les victimes de guerre, souvenirs), Archives du Conseil National de la ville de Belgrade (Archives du musée de la Commune Juive). Nous avons reçu, la précieuse documentation (documents allemands) du jugement d'Adolf Eichmann en 1961 à Jerusalem — qui parle de la préparation de la déportation des Juifs de Belgrade et de la Serbie et de leur exécution durant les mois d'octobre et novembre 1941, ainsi que des préparatifs et de la formation du camp a Sajmište — grâce à l'amabilité de l'Institut de Jerusalem et du professeur Dušan Nedeljković. Entre autres nous avons consulté la presse qui paraissait à Belgrade pendant l'occupation.

Avec l'occupation de Belgrade le destin des Juifs change fondamentalement. La première mesure de l'occupant était le pillage des biens juifs. Après le registre-inventaire obligatoire, les Juifs de Belgrade ont dû s'inscrire et aller aux travaux forcés. Avec l'internement des Juifs de Banat au mois de juillet 1941, commence l'internement et la déportation des Juifs de Belgrade dans le camp de Topovske šupe. Août, septembre et octobre s'écoulent en préparatifs de la déportation des Juifs de Belgrade et de Serbie à l'Est, dans Gouvernement Général (Pologne) ou en Russie. Cette période est caractérisée par une correspondance intense entre Bencler et le Mi-

nistre des Affaires Etrangères de Berlin. Bencler a tout le temps insisté sur la déportation des Juifs de Serbie quelque part à l'Est, tandis que l'Etat Major, soutenu par le Ministre des Affaires Etrangères, pensait que la solution du problème juif doit être trouvée à l'intérieur des frontières mêmes de la Serbie, délibérant cette question selon les directives générales en vue d'une solution définitive du problème juif, et de «la destruction du mouvement communiste» sur place. Le résultat définitif en était qu'aux mois d'octobre et de novembre un grand nombre de Juifs de Belgrade et des environs a été exécuté, c'est à dire presque tous les hommes Juifs de Belgrade ainsi que ceux de Banat ont été liquidés.

En décembre 1941, le reste de Juifs, femmes, enfants, et vieillards, au nombre de 6.000 âmes,

était installé dans le camp de Sajmište. Vivant dans des conditions terribles ils étaient tués par divers moyens, pour enfin passer, en avril et mai 1942, par la chambre à gaz et les voitures spécialement construites dans ce bût.

Etant donné qu'ils ont liquidé la population juive, les Allemands, après le pillage des magasins et des entreprises juives, ont abordé la confiscation de leurs biens. Dans toutes les entreprises des commissaires ont été nommés pour les diriger, très vite le tour des autres biens juifs est venu; dépôts, consigne des trésors, tous les biens immobiliers, ainsi que l'ameublement.

Ainsi les Juifs de Belgrade et de Serbie, les premiers en Europe, ont subi le sort tragique, d'être liquidés physiquement en un très bref délai.

Насловна страна: Јоан Баптиста Гумп — Изглед београдског Доњег града гледаног са северозапада, са земунске стране (Из фонда Народне библиотеке СР Србије)

Лектура српскохрватског текста: Вера Петровић

Превод и коректура француског текста: Иванка Молдованов

Штампа: Београдски графички завод, Београд, Војводе Мишића 17

Штампање завршено априла 1968.

Тираж 1100 примерака